

Holocaust

1. Optakten: Europa i krise

Da Adolf Hitler kom til magten i Tyskland i 1933, kunne ingen forudsige, at hans magtovertagelse ville lede til mordet på 6 millioner jøder i Europa. Tværtimod havde det ganske få år forinden været utænkeligt, at en antisemitisk (antijødisk) politisk bevægelse ville få nogen betydning i Tyskland.

Jøderne var en integreret del af det tyske samfund, og de havde haft fulde borgerrettigheder siden 1870'erne. Tyskland var det land, hvor østeuropæiske jøder søgte tilflugt fra antisemitisk forfølgelse i andre lande.

Undersøgelser viser da også, at modviljen mod jøder ikke spillede nogen stor rolle i almindelige tyskeres opbakning til Hitler. Nazismen gav andre mere positive løfter til den tyske befolkning: løfter om at rejse Tyskland økonomisk og politisk efter den store katastrofe, nederlaget under Første Verdenskrig.

Versaillesfreden og børskrakket i 1929

Første Verdenskrig 1914-18 ændrede Europa fuldstændigt. De meningsløse tab af menneskeliv i de mudrede skyttegrave og de afsindige nedslidningsslag, som til sidst tvang Tyskland og dets allierede i knæ, forandrede Europa for altid. Den industrielle og kulturelle *belle époque* ("den skønne tid") var definitivt slut og afløst af kulturel pessimisme.

Fredsafslutningen efter Første Verdenskrig, Versaillestraktaten, placerede ensidigt ansvaret for krigen på Tyskland. Tyskland måtte skrive under på hårde fredsbetingelser, der blandt andet omfattede afståelse af store landområder og en næsten fuldstændig afmilitarisering. Hertil kom enorme krigsskadeserstatninger.

Europa var kun så småt ved at komme sig, da næste katastrofe ramte. Den 29. oktober 1929 krakkede den amerikanske børs og sendte USA og resten af verden ud i en hidtil uset økonomisk krise. De gigantiske tab for aktiemarkedet, bankkrak og konkurser – og den medfølgende massearbejdsløshed – spredte sig til Europa. Dette gødgede overalt jorden for en politisk radikaliserings, mens demokratisk valgte regeringer rådvilde forsøgte at forstå og imødegå krisen.

Fra: Sofie Lene Balc: Nazisme & Holocaust, Systime,

2023 ①

Ved Hitlers side ses Rudolf Hess, der 1933-1941 var Hitlers stedfortræder og (med strakt arm) den daværende chef for SA, Franz Pfeffer von Salomon.

Adolf Hitler og nazistpartiet

Midt i dette kaos rejste en ny politisk figur sig. Adolf Hitler (1889-1945), der selv havde været soldat under Første Verdenskrig, var i 1921 blevet leder af den nazistiske bevægelse, NSDAP, Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei.

Partiet var stærkt nationalistisk og antidemokratisk og søgte aggressivt at hævne ydmygelsen af Tyskland under Første Verdenskrig. I nazisternes opfattelse var frontsoldaterne blevet svigtet af hjemmefronten.

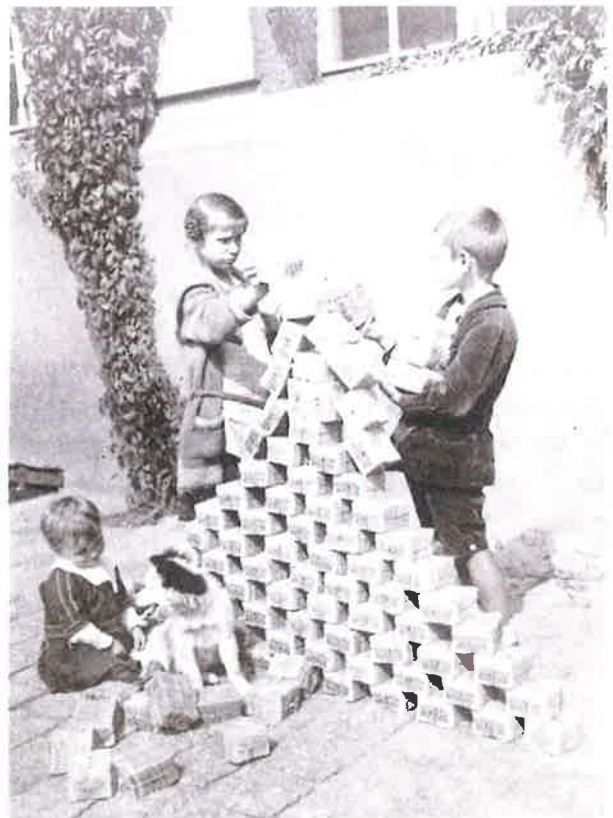

Ødelæggelserne efter første Verdenskrig var enorme – for samfundet og for det enkelte menneske. "The Menin Road", 1919 af Paul Nash (1889-1946).

Inspireret af de italienske fascister, der under Benito Mussolini havde erobret magten i Italien på ganske få dage, forsøgte også Hitler et politisk kup mod det demokratiske styre. Med "Ølstuekuppet" den 8. og 9. november 1923, der begyndte med, at partiet stormede et politisk møde, forsøgte Hitler at destabilisere den siddende regering.

Men kuppet mislykkedes. Partiet blev opløst og forbudt, og Hitler blev fængslet og idømt 5 års fængsel for højforræderi. Det var under sit fængselsophold, at han skrev det politiske manifest "Mein Kampf" ("Min Kamp"). Men Hitler blev løsladt efter 1 års afsoning, og nazistpartiet NSDAP kunne genopstå i 1925.

Demokratiet havde i første omgang sejret. Men det liberale og demokratiske politiske system var under stærkt pres fra både højre i form af nationalkonservative og højreradikale parter og fra venstre i form af kommunisterne. Samtidig forringedes den økonomiske situation pga. en galopperende inflation, der reelt gjorde penge værdiløse. Da krisen ramte igen i 1929, mistede mange tyskerne tilliden til det demokratiske styre, fordi det viste sig ude af stand til at overvinde krisen.

Børn bruger bundter af pengesedler som byggetårne under den såkaldte hyperinflation i Tyskland, 1923

DEMOKRATISK VALGT?

Selvom NSDAP var forbudt ved rigsdagsvalget i 1924, gik nazister her i valgforbund med andre nationalistiske partier. Det gør det muligt for os at følge vælgertilslutningen til nazismen ved valgene i årene 1924-1933:

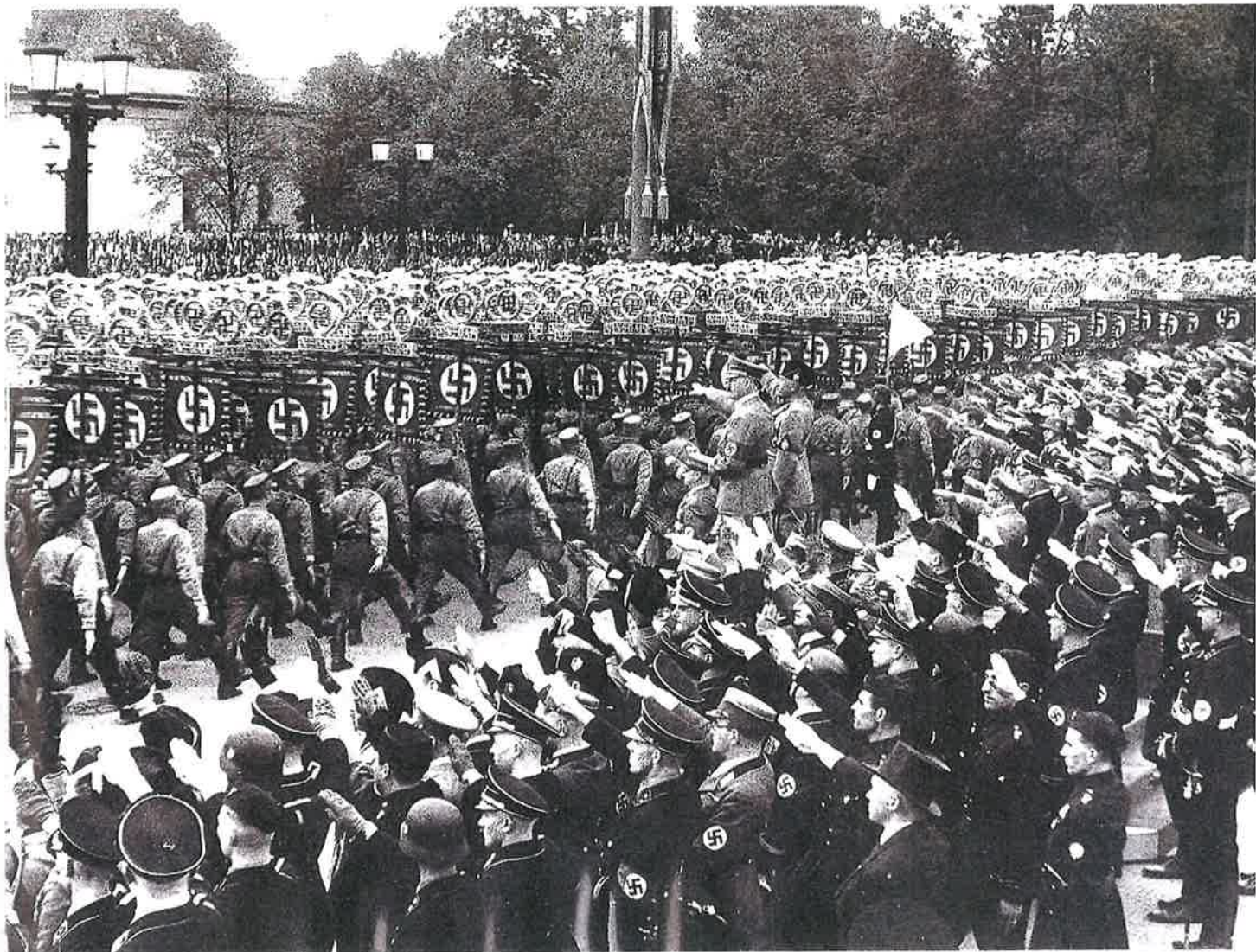
1924 (a)*	6,5 %
1924 (b)*	2,9 %
1928	2,6 %
1930	18,3 %
1932 (a)*	37,2 %
1932 (b)*	33,0 %
1933	43,9 %

**I 1924 og 1932 blev afholdt to rigsdagsvalg.*

Tallene understreger, at der skulle en ny og dybere krise til, førend de tyske vælgere for alvor vendte sig fra demokratiet. I 1932 var NSDAP landets største parti, hvilket gav partiet adgang til flere delstatsregeringer.

Da NSDAP fik tilladelse til at genopstå, var det på betingelse af, at partiet nu fulgte de demokratiske spilleregler, deltog i valg og i parlamentarisk samarbejde med andre partier. Det forhindrede imidlertid ikke partiet i at fortsætte sine udenomsparlamentariske aktiviteter for at underminere demokratiet.

Partiet havde i 1921 skabt det halvmilitære korps SA ("Sturmabteilung", dvs. stormafdeling) og i 1925 SS ("Schutzstaffel", dvs. beskyttelsesgruppe), der skulle beskytte partiets møder og terrorisere politiske modstandere. Efter magtovertagelsen blev de to organisationer videreført som et konkurrerende magtapparat til de traditionelle magtinstanser i diktaturstaten. Det skabte også en politisk kultur, der senere skulle få afgørende betydning for, at den nazistiske jødepolitik endte i folkedrab.

Hitler og den italienske diktator Benito Mussolini besigtiger en SA-parade i München, 1937.

Hitler bliver rigskansler 1933

Den 30. januar 1933 blev Adolf Hitler indsat som rigskansler for en regering sammen med det tysknationale folkeparti (DNVP). Nazisterne var kommet til magten ved legale midler. Nu skulle hovedformålet realiseres: afviklingen af det demokratiske system.

Startskuddet var den såkaldte Rigsdagsbrandsforordning af 28. februar 1933, der blev udstedt efter en påsat brand i den tyske parlamentsbygning. Forordningen ophævede de borgerlige demokratiske rettigheder og gjorde det muligt at anholde og fængsle enhver, der var mistænkt for kommunistiske aktiviteter.

I løbet af 1933 og 1934 afskaffede nazisterne gradvist demokratiet. Først fik regeringen mulighed for at udstede love uden om Rigsdagen, dernæst blev andre partier forbudt, og endelig blev præsidentembedet slået sammen med rigskanslersposten, og Hitler fik uindskrænket magt som "Führer". Magten var nu ikke længere underlagt nogen politisk eller retslig kontrol.

Det var nazisternes drøm at genskabe Tyskland som stormagt og sikre et "Lebensraum" (livsrum), der skulle fremme det tyske folk og den såkaldte germanske races frem- og sejrsgang. Spøgelset fra Første Verdenskrig spøgte stadig. Tyskland skulle sikre sig adgang til østeuropæiske landbrugsområder. Det skulle forhindre, at landet kom i en situation, hvor militære modstandere med økonomisk blokade kunne tvinge Tyskland i knæ.

Men kampen var for nazisterne også en overlevelseskrig. Ifølge den nazistiske ideologi var det tyske folk truet af laverestående racer, først og fremmest af en race, der også befandt sig i Tyskland: jøderne.

Arbejdsspørgsmål og fagligt fokus - kapitel 1

ARBEJDSSPØRGSMAÅL

1. Hvilke to begivenheder i begyndelsen af 1900-tallet var afgørende for forholdene i Tyskland i 1930'erne?
2. Nævn to eller tre ting, som var de vigtigste i nazistpartiet NSDAP's program.
3. Hvad var i starten formålet med SA og SS?
4. Hvordan afskaffede nazisterne demokratiet efter magtovertagelsen i 1933?

FAGLIGT FOKUS: CENTRALE UDVIKLINGSLINJER OG BEGIVENHEDER

Hvilken problemstilling om demokratiets udvikling kan man opstille på baggrund af udviklingen i Tyskland i 1930'erne – og hvordan ser det ud i dag i forskellige europæiske lande?

Her kan du evt. se på udviklingen i lande som Ungarn, Polen, Hviderusland og Rusland.

Bemyndigelsesloven, vedtaget 23. marts 1933 af Den tyske Rigsdag, udstedt den 24. marts 1933:

Rigsdagen har vedtaget følgende lov, som med tilslutning fra Rigsrådet hermed bekendtgøres, efter at det er fastlagt, at kravene til forfatningsændrende lovgivning er opfyldt:

Artikel 1

Rigslove kan, ud over den i Rigsforfatningen foreskrevne fremgangsmåde, også vedtages af Rigsregeringen. Dette gælder også for de i Rigsforfatningens artikel 85, afsn. 2, og 87 betegnede love.

Artikel 2

De af rigsregeringen besluttede love kan afvige fra Rigsforfatningen, så fremt de ikke vedrører Rigsdagens og Rigsrådets indretning. Rigspræsidentens rettigheder forbliver uberørt.

Artikel 3

De af rigsregeringen vedtagne love udfærdiges af Rigskansleren og forkyndes i Rigslovtidende. De træder, så fremt andet intet andet bestemmes, i kraft dagen efter forkyndelsen. Artikel 68 til 77 i Rigsforfatningen finder ved de af rigsregeringen vedtagne love ikke anvendelse.

Underskrevet:

Rigspræsidenten: von Hindenburg

Rigskansleren: Hitler

Indenrigsministeren: Frick

Udenrigsministeren: von Neurath

Finansministeren: Schwerin von Krosigk

2. Nazisme, racisme og antisemitisme

I dag er det svært at begribe, hvordan hadet til jøder kunne få den styrke og popularitet i en civiliseret nation som den tyske. Men den nazistiske antisemitisme var baseret på fordomme mod jøder, der havde hersket i Europa i hundredvis af år. En række fordomme blev udbredt via den kristne kirke, der anså jøder for hadefulde forrædere, der havde vendt sig mod Jesus.

Også reformationens fader, Martin Luther, vendte sig imod jøder i det aggressive skrift "Om jøderne og deres løgne" fra 1542. Den kristne kirkes indflydelse havde også været bestemmende for jødernes levestandard. De kunne ikke eje jord og dyrke landbrug, og derfor havde jøder i høj grad etableret sig i erhvervslivet, i handel og pengevirksomhed. Fordomme om "penge-jøden", der tog høje renter og udnyttede de kristne, var stadig vidt udbredte i Europa.

Mens jøderne i Europa havde oplevet mange pogromer – det russiske låneord for forfølgelse eller massakre mod jøder – blev forudsætningen for nazisternes folkedrab på Europas jøder skabt med videnskabeliggørelsen af racismen fra 1800-tallets midte.

Karikatur af "Pengejøde" i det antisemitiske tidsskrift "Kampagnen"

Fra: Sofie Lene Bak: Nazisme & Holocaust, Gyldendag, 2023

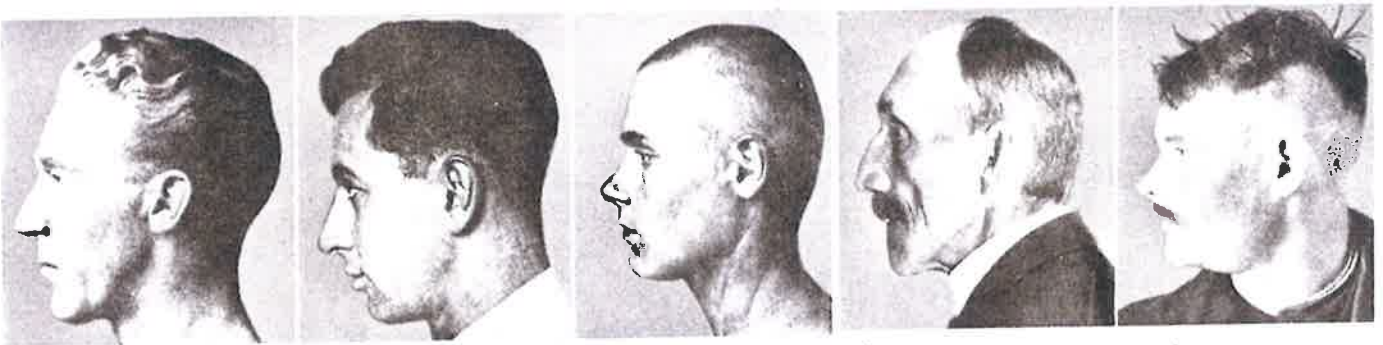

Racisme og socialdarwinisme

I 1859 udgav Charles Darwin det revolutionerende værk "Arternes oprindelse". Ifølge hans teori kæmpede dyrene om ressourcer og livsrum. Denne grundidé blev af andre end Darwin senere udviklet til den såkaldte socialdarwinisme. Ifølge socialdarwinismen kæmpede racerne på samme måde om magt, ressourcer og livsrum, og de svage racer ville bukke under, mens de stærke racer ville sejre.

Det var forestillingen, at disse menneskeracer ikke alene havde specifikke fysiske kendetegn, men også bestemte mentale og psykiske egenskaber, der nedarvedes inden for racen. Det gav anledning til raceteorier, der hævdede, at visse raceblandinger blev anset for særligt uheldige – de såkaldte *bastarder*. Selvom raceblandingen var en helt almindelig og nødvendig del af den historiske udvikling af menneskeheden, var der dog særlige racer, hvor raceblandingen var mindre intensiv. De var mere *rene*. Ligesom andre racer i højere grad var *bastardiserede*.

Forestillingen om racer og deres forskellige nedarvede fysiske og psykiske egenskaber var almindelig skolelærdom før Anden Verdenskrig, også i Danmark. Selve begrebet "racisme" opstod først i 1930'erne – formentligt som en reaktion på nazismen – om den påstand, at der findes et hierarkisk forhold mellem menneskeracer.

Fremstilling af de fem europæiske hovedracer i Tage Kemp's "Arvelighedslære for studerende og læger" fra 1943. Lærebogen indeholdt også et afsnit med race-lære. Selv når raceteoriologien holdt sig til fysiske træk, gav den ofte udtryk for en æstetisk racisme, der fremstillede den nordiske race som det almestede. Tage Kemp var direktør for Institut for human Arvebiologi ved København-Universitet.

Videnskabeliggørelsen af racismen gav næring til en racistisk antisemitisme, der fik de velkendte fordomme om jøder til at ændre karakter. Det var ikke længere jøders adfærd, men deres race, der skulle bekæmpes. Samtidigt leverede racismen også et svar på den ændrede sociale virkelighed i Europa, hvor jøder i høj grad var blevet integreret og assimileret i samfundet. Racismen var en moderne grænsedragningsmetode, der fastslog, at jøder var *anderledes* på trods af integrationen.

ANTISEMITISME

Begrebet blev første gang brugt af den tyske journalist Wilhelm Marr i 1879. Det nye ord skulle signalere, at modviljen mod jøder var videnskabeligt begrundet i de populære raceteorier og adskilte sig fra det traditionelle kristne jødehad.

Men udtrykket antisemitisme er af flere grunde problematisk:

For det første er en *semit* en søn af Sem, der var Noahs søn og stamfar til de semitiske folkeslag, der talte semitiske sprog. Foruden hebraisk, omfatter de semitiske sprog bl.a. arabisk, etiopisk samt en række nu uddøde sprog. Den gruppe, som er målet for fjendtligheden, er m.a.o. ikke særlig præcist eller rationelt defineret.

For det andet mener videnskaben i dag ikke, at racer er nogen særlig meningsfuld måde at kategorisere mennesker på. Og racer, der ikke eksisterer, kan ikke begrunde fjendtlighed. Der findes ikke nogen biologisk forklaring på forskelle i kultur og levestandard, og den biologiske racisme har således mistet enhver legitimitet.

For det tredje kan *kulturel* racisme, der ikke argumenterer på baggrund af race, men derimod hævder, at der findes grundlæggende uforenelige træk i forskellige kulturer, tjene samme formål og have de samme konsekvenser som den biologiske racisme.

Nazismen og antisemitismen

Nazismen – eller nationalsocialismen, som Hitler kaldte den – er en meget sammensat og ofte selvmodsigende ideologi. Den indebærer både konservative og revolutionære elementer. Den placeres politisk på den yderste højrefløj, men indeholder også socialistiske ideer, der tilmed understreges af det tyske partis fulde navn, Nationalsocialistisk Arbejderparti. Det gav partiet bred appel, ligesom forkastelsen af classesamfundet til fordel for et folkefællesskab sigtede mod at skabe ny sammenhængskraft og styrke i det tyske samfund. De antikapitalistiske ideer, som også prægede partiet de første år, gled dog gradvist i baggrunden for en udtalt antisemitisme. For nazisterne stod jøderne bag alt det, som de var imod. Det var både kapitalismen i USA, men også kommunismen i Sovjetunionen.

Den nazistiske antisemitisme var ikke en ny opfindelse. Den forenede ældgamle fordomme og racismen, og den genoplivede en række vanvittige myter om jøder, fx om børneofringer og fantasifulde konspirationsteorier, der hævdede, at jøder ville erobre verdensherredømmet og tilintetgøre alle ikkejøder.

Den nazistiske antisemitisme havde næppe fået gennemslagskraft uden diktaturet. Efter den nazistiske magtovertagelse i 1933 begyndte den systematiske bekæmpelse af politiske modstandere og den frie presse i Tyskland. Adgangen til alternativ og upartisk information, der kunne have modvirket fordomme og racisme, svandt nu hastigt ind. Samtidig blev politiske modstandere fængslet, interneret i koncentrationslejre eller dræbt, og dermed fik nazisterne fjernet fortalere for demokrati og demokratiske rettigheder.

Antisemitismen og Holocaust

Selvom de ledende nazister betragtede jøderne som Tysklands fjender og mente, at de stod bag Tysklands nederlag og ydmygelse, er dette ikke en tilstrækkelig forklaring på, hvorfor deres antisemitisme endte i masseudryddelse. De havde heller ikke nogen konkrete planer om indgreb mod de tyske jøder, da de tog magten i 1933. Antisemitisme kan ikke i sig selv forklare Holocaust. I stedet skal vi undersøge, hvordan antisemitismen og racepolitikken ændrede sig efter 1933, og hvilke forhold, der bevirkede, at groteske ideer blev omsat til brutal virkelighed.

Det tyske antisemitiske blad "Der Stürmer", kombinerede en gammel og vulgær antisemitisme med konspirationsteoriens følelses påvirkning og sex. Bladet udkom fra 1923 til 1945 og trykte 400.000 eksemplarer

Der Stürmer
antisches Wochenblatt zum Kampfe um die Wahrheit
HERAUSGEBER: JULIUS STREICHER

Jüdischer Mordplan
gegen die nichtjüdische Menschheit aufgedeckt

Das Mordbeobacht

Judenopfer

Die Juden sind unser Unglück!

3: Uddrag af "Mein Kampf" om racelæren, 1926

Mens Hitler sad i fængsel efter sit mislykkede Ølstuekup i 1923, skrev han bogen "Min kamp". Bogen er en blanding af selvbiografi og politisk manifest og blev påbudt læsning, da Hitler havde taget magten i 1933. Dette uddrag handler om Hitlers syn på racer.

(...) Synd mod blod og race er denne verdens arvesynd og betyder undergang for den menneskehed, der hengiver sig til den.

(...) Over for dette erkender den folkelige verdensanskuelse menneskehedens betydning i dens racemæssige ur-elementer. Den ser i staten principielt kun et middel til målet og opfatter det som sit mål at bevare menneskets racemæssige eksistens.

Den tror altså på ingen måde på, at racerne er lige, men erkender i deres forskellighed samtidig deres større eller ringere værd og føler sig på grund af denne erkendelse forpligtet til at kræve, at den bedste og stærkeste sejrer og at forlange, at den ringeste og svageste bliver underordnet i overensstemmelse med den evige vilje, der hersker over dette univers.

Den hylder hermed naturens aristokratiske princip og tror, at denne lov gælder helt ned til det sidste individ. Den erkender ikke blot racernes, men også individernes forskellige værd.

I modsætning til den desorganiserede marxisme virker denne folkelige anskuelse organiserende, idet den enkelte person for den har større betydning end massen.

Den finder det nødvendigt at idealisere menneskeslægten, da den nemlig kun derved ser forudsætningerne for menneskehedens tilværelse. Men den kan på sin side ikke tilstede, at en etisk idé eksisterer, såfremt denne idé udgør en fare for bærerne af den højere etik og deres racemæssige liv; thi i en bastardiseret og ødelagt verden ville alle begreber vedrørende det menneskelige skønne og ophøjede og alle forestillinger om en idealiseret fremtid for vor menneskeslægt for stedse være gået tabt.

Menneskets kultur og civilisation i denne del af verden er ubrydeligt knyttet til ariernes tilstedeværelse. Dør han ud eller bukkes under, vil en kulturløs tids mørke atter sænke sig over jordkuglen.

(...) Nej, der findes kun én menneskeret, den allerhelligste, og denne ret er samtidig den helligste forpligtelse, nemlig: at sørge for at blodet bevares rent, for at man, ved at bevare den bedste del af menneskeheden, kan give disse væsener chance for en ædlere udvikling.

En folkestat må derfor i første række sørge for at hæve ægteskabet op fra det konstante raceskændsels niveau, for at give det den hellige plads, som tilkommer en institution, der er kaldet til at avle mennesker i Herrens billede og ikke vanskabte krydsninger mellem menneske og abe.

(...) En folkestat har desuden til opgave at sørge for, at der endelig bliver skrevet en verdenshistorie, som giver raceproblemet en fremtrædende plads ...

Adolf Hitler: Min kamp. Jørgen Paludan's Forlag, 1956 (1925-26). Oversat af Clara Hammerich.

TIDSLINJE

1933

Joseph Goebbels udnævnes til propagandaminister
Bogbrændinger i tyske byer
Hilseformen Hitlergruß indføres for offentligt ansatte og i skoler
Masseproduktion af tyske radioer til propagandaformål

1935

Den antisemitiske avis »Der Stürmer« udkommer i 500.000 eksemplarer om ugen

1933-1938

NSDAP's årlige partidage i Nürnberg

1936

Sommer-OL afholdes i Berlin

1938

Propagandafilmen »Olympia« har premiere

1939

Medlemskab af Hitlerjugend bliver obligatorisk for børn og unge

1940

Propagandafilmen »Der Ewige Jude« har premiere

PÅ OPERAPLADSEN i Berlin lyser et stort bål op i aftenmørket. Det er den 10. maj 1933, og tusinder af pronazistiske studerende er forsamlet. Denne aften bliver massevis af bøger brændt, enten fordi de er skrevet af jøder, eller fordi de rummer en såkaldt utysk ånd. Blandt forfatterne er indflydelsesrige videnskabsmænd som den tyske fysiker Albert Einstein og den østrigske psykoanalytiker Sigmund Freud. Også bøger af amerikanske Ernest Hemingway, tjekkiske Franz Kafka og russiske Lenin går op i røg. Hitlers propagandaminister Joseph Goebbels er selv til stede, og i en tale til forsamlingen hylder han bogbrændingerne: "Mine studiekammerater! Tyske mænd og kvinder! Den overdrevne jødiske intellektualismes tidsalder er nu forbi, og den tyske revolutions gennembrud har igen gjort plads for den tyske vej."

I Berlin går 25.000 bøger op i røg, og i andre tyske universitetsbyer brændes bøger på samme måde. Bogbrændingerne er en del af den massive propagandainsats, der holder Tysklands medier og kultur i et jerngreb. Nazisterne fører kontrol med, hvilke bøger tyskerne læser, hvilke teaterforestillinger der opføres, og hvilke nyheder der er adgang til. Men hvorfor er det så vigtigt at styre informationen? Hvad er formålet med propagandaen? Hvilke budskaber bliver spredt, og hvordan er propagandaen med til at bane vejen for Holocaust?

Fører-kult, folkefællesskab og fælles fjende

Propaganda er ensidige budskaber, der formidles systematisk og på en måde, som appellerer til følelserne. Formålet er at styre modtagerens politiske holdninger og handlinger i en bestemt retning. Propagandaen i Nazityskland har flere vigtige mål. Ét er at fremme personkulten omkring Hitler som den ubetingede leder af folket.

■ Afbrænding af bøger i Berlin i 1933.

Et andet er at udbrede nazisternes vision om fremtidens Tyskland. Især ideen om, at der eksisterer et særligt folkefællesskab mellem tyskerne – et *Volksgemeinschaft*. Ifølge nazisterne består folkefællesskabet af tyskere med det 'rigtige' blod. Den bagvedliggende forestilling er, at tysktalende folk både er blodsbeslægtede og knyttet sammen med jorden – *Blut und Boden*. Formlen for rigtige og forkerte tyskere henter nazisterne i datidens racebiologi, som inddeler befolkningsgrupper i forskellige racer, hvor

nogle opfattes som mere udviklede end andre. Med det udgangspunkt opbygger nazisterne et samfundsideal og tilbyder tyskerne et stærkt folkefællesskab. Sidst retter propagandaen også et nådesløst anslag mod landets jøder, der dæmoniseres i medier, kultur og undervisning som en fælles fjende.

Kontrol med medierne

Propagandaen skal vise tyskerne, at nazisterne ikke alene har visionen om en bedre fremtid.

■ Hitlers propagandaminister Joseph Goebbels er en oratorisk begavelse, som får folk til at lytte, når han leverer dundertaler fra podier overalt i Tyskland. Som minister får han kontrol med tysk presse og kulturliv, og han når tyskerne alle steder, hvor de dannes og uddannes – aviserne, radioen, biografer, folkemøder, teatre, biblioteker, museer og i skoler og på universiteter. Goebbels udnytter også moderne teknologi til at sprede propaganda. Han får blandt andet udviklet en billig radio til tyskerne – en såkaldt folkemodtager – så Hitlers taler kan transmitteres direkte ind i de tyske hjem. Radioen kan kun modtage tyske kanaler.

De har også en plan, der vil skabe fremgang, og en leder, der kan føre planen ud i livet. Derfor er Ministeriet for Propaganda og Folkeoplysning noget af det første, Hitler opretter, og han udpeger Joseph Goebbels som propaganda-minister.

At kunne styre nyhedsmængden og offentlighedens adgang til information er en forudsætning for kontrollen med tyskerne. Med den ene hånd bombarderer Goebbels derfor befolkningen med bestemte budskaber, og med den anden kvæler han modstand og kritik. Begrebet *Lügenpresse*, den løgnagtige presse, bliver anvendt til at sætte kritiske medier i et dårligt lys. Der indføres også skrap censur for at forhindre politiske modstandere i at komme til orde i den offentlige debat. På den måde bliver den almindelige tyskers adgang til alsidig information stærkt begrænset.

■ Efter magtovertagelsen bliver hilseformen Hitlergruß påbudt ved lov for offentligt ansatte og i skoler som en demonstration af politisk ståsted og loyalitet over for Hitler. Den udføres ved en løftet højre arm med håndfladen nedad, der følges af ordene "Heil Hitler" eller "Sieg heil". Hitlergruß udbredes senere blandt almindelige tyskere og i militæret.

KILDE 6

"Tyskland er ved at vågne!"

"Den dag vil komme, hvor ikke kun den nationalsocialistiske bevægelse i Tyskland, men et helt folk igen vil rejse sig, igen vil blive sig sine oprindelige værdier bevidst, og et helt folk vil så også tiltræde marchen frem mod en ny fremtid. Vi er begyndt at kæmpe for arbejde og brød, for frihed og ære, og denne kamp vil vi tilendebringe. Og vi tror, at den vil være til velsignelse og lykke for den tyske nation. Det, vi oplever dernede, disse tusinder og tusinder og titusinder og titusinder af mennesker, som i en sanseløs rus af jubel og begejstring hilser den nye statsledelse, det er i sandhed opfyldelsen af vort inderste ønske, det er kronen på værket af vores arbejde. Man kan med fuld ret sige: Tyskland er ved at vågne!"

Joseph Goebbels (1897-1945) tale i Berlin i anledning af magtovertagelsen, 30. januar 1933.

Arbejdsspørgsmål

1. Hvad er kildens afsender/modtager-forhold?
2. Hvilken vision for fremtidens Tyskland fremgår, og hvad skal det tyske folk gøre for at indfri den?
3. Hvilke problemstillinger kan kilden bruges til at belyse?

”JØDERNE ER VORES ULYKKE!”

»Der Stürmer« er en stærkt antisemitisk avis, der udkommer i Tyskland 1923-1945. På forsiden af hvert nummer står trykt: ”Jøderne er vores ulykke!”, og avisen publicerer mange fanatiske historier. Under overskrifter som ”Hvem er børneslagteren i Breslau?” og ”Sultende tyske piger i kløerne på liderlige jødebukke” kan tyskerne læse om jøders påståede ritualmord på kristne børn, vulgære seksuelle eskapader og økonomiske fupnumre. Avisens oplag stiger fra 14.000 om ugen i 1927 til næsten 500.000 i 1935.

»Der Stürmer« udgives af Julius Streicher, der er radikal antisemit og en af Hitlers trofaste støtter.

Partidage i Nürnberg – ”Et folk, et rige, en fører”

Nazistpartiet bruger massemøder og store forsamlinger til at opbygge personkulten omkring Hitler. En af de vigtigste begivenheder er de årlige partidage i den sydtyske by Nürnberg. Her mødes Hitler og folket i en overdådig fejring af nazismen. Det er massesuggestion – folkeforførelse – på højeste niveau. Partidagene består af pompøse seancer, der strækker sig over flere dage, og som er nøje orkestreret med faneoptog, fællessang og fyrværkeri. Hitlerjugend går i parade gennem byen, hvor der hænger nazi-bannere og swastikaflag. Partimedlemmer er opstillet i enorme hagekorsformationer, de råber ”Sieg Heil” i kor og lytter til taler fra Hitler og andre højtstående nazister. Hundredtusindvis af partifæller og almindelige borgere overværer partidagene i Nürnberg, men det samlede publikum er langt større. Fra Berlin sørger propagandaministeriet for en massiv mediedækning af begivenhederne, og der rapporteres intensivt i landsdækkende aviser og radio. Ét slogan går igen: ”Ein Volk, ein Reich, ein Führer” – et folk, et rige, en fører.

HVAD ER MASSE-SUGGESTION?

Massesuggestion handler om at påvirke grupper af mennesker psykisk. Det kan beskrives som folkeforførelse, der skal fremkalde en kollektiv tilstand og give oplevelsen af at være del af noget større. Massesuggestion er typisk et redskab i religiøse vækkelsesmøder, hvor bestemte følelser bliver vakt via en stærk fælles oplevelse. I politiske sammenhænge kan massesuggestion være et redskab til at skaffe opbakning til en bestemt sag eller ideologisk retning. Tilhørere ved et politisk møde kan blive følelsesmæssigt påvirket via taler, fællessang, musik eller kollektiv begejstring.

■ Adolf Hitler ved OL i Berlin, 1936.

De olympiske lege i Berlin

I sommeren 1936 er Berlin vært for de olympiske lege, og atleter fra 49 nationer er i byen for at konkurrere. For Goebbels har legene stort propagandapotential, og hans ministerium bruger anledningen til at vise verden det nye og stærke Tyskland – forenet, fredeligt og velfungerende. Samtidig camoufleres den radikale racepolitik af hensyn til de internationale gæster, politikere og journalister. Skilte med boykot af jødiskejede butikker fjernes midlertidigt, og aviserne nedtoner den hårde, antijødiske retorik. De besøgende møder i stedet et Berlin, som er pyntet med farverige plakater og bannere med atletiske tyskere, der dyrker eliteidræt. Budskabet er, at Nazityskland viderefører den klassiske antikke kultur, hvor de olympiske lege opstod. Legene foreviges i propaganda-filmen »Olympia«, hvis titel netop refererer til gudernes bjerg i det antikke Grækenland. Atleter, publikum og journalister køber i overvejende grad fortællingen og rapporterer hjem om et åbent og tolerant Tyskland.

»Der Ewige Jude« og dehumanisering

For Goebbels er film "et af de mest moderne og økonomiske midler til massepåvirkning", og i 1940 udkommer »Der Ewige Jude« – en

af regimets mest berygtede propagandafilm. I filmen portrætteres jøder med krumme næser, langt skægt og mørkt, beskidt tøj. Speakeren fortæller, at jøderne ikke er interesseret i at arbejde, kun i penge, og i en notorisk scene sammenlignes de med rotter, der strømmer ind over Europas grænser:

“Overalt hvor rotter dukker op, spreder de ødelæggelse ved at spolere menneskers varer og mad. På denne måde spreder de sygdom, pest, spedalskhed, tyfus, kolera, dysenteri osv. De er snedige, feje og grusomme og ofte sammen i store flokke. Blandt dyrene repræsenterer de grundlaget for en snigende, skjult ødelæggelse – ligesom jøder blandt mennesker.”

Under krigen bliver filmen vist til NSDAP's partimedlemmer, Hitlerjugend og SS.

Sammenligningen mellem jøder og rotter går igen i utallige film, taler, avisartikler og plakater. Propagandaen fremstiller også jøder som orme, edderkopper og slanger og sidestiller jøder med sygdomme som tyfus og pest. Henvisningen til skadedyr og sygdomme er med til at dehumanisere jøderne og altså fratage dem deres menneskelighed.

KILDE 7

Plakaten til filmen »Der Ewige Jude«

1. Undersøg afsender/modtagerforhold, budskab samt den kontekst, kilden er blevet til i.
2. Udpeg de virkemidler, der anvendes for at påvirke tilskuerens holdninger og følelser. På hvilken måde er kilden et udtryk for antisemitisme?
3. Opstil en problemformulering, som du kan besvare ved hjælp af kilden.

Hitler i klasseværelset

Skolen har en opdragende funktion i Naziyskland. Her bliver børn og unge formet af den nazistiske ideologi og forberedt til det tyske folkefællesskab. I klasselokaler landet over hænger Hitlers portræt på væggen, og mange steder møder lærerne op i uniform. Ved at præge tyske børn fra de er helt små, søger regimet at sikre faste forsyninger af loyale partisoldater. Derfor

bliver propagandaens budskaber en fast del af undervisningen. Fra 1933 bliver racelære obligatorisk i tyske skoler, og eleverne undervises i racer og hierarkier. De lærer eksempelvis, at menneskers racetilhørsforhold kan bestemmes ved at måle hovedomkreds og næselængde, og at intelligens og egenskaber afhænger af race.

KILDE 8

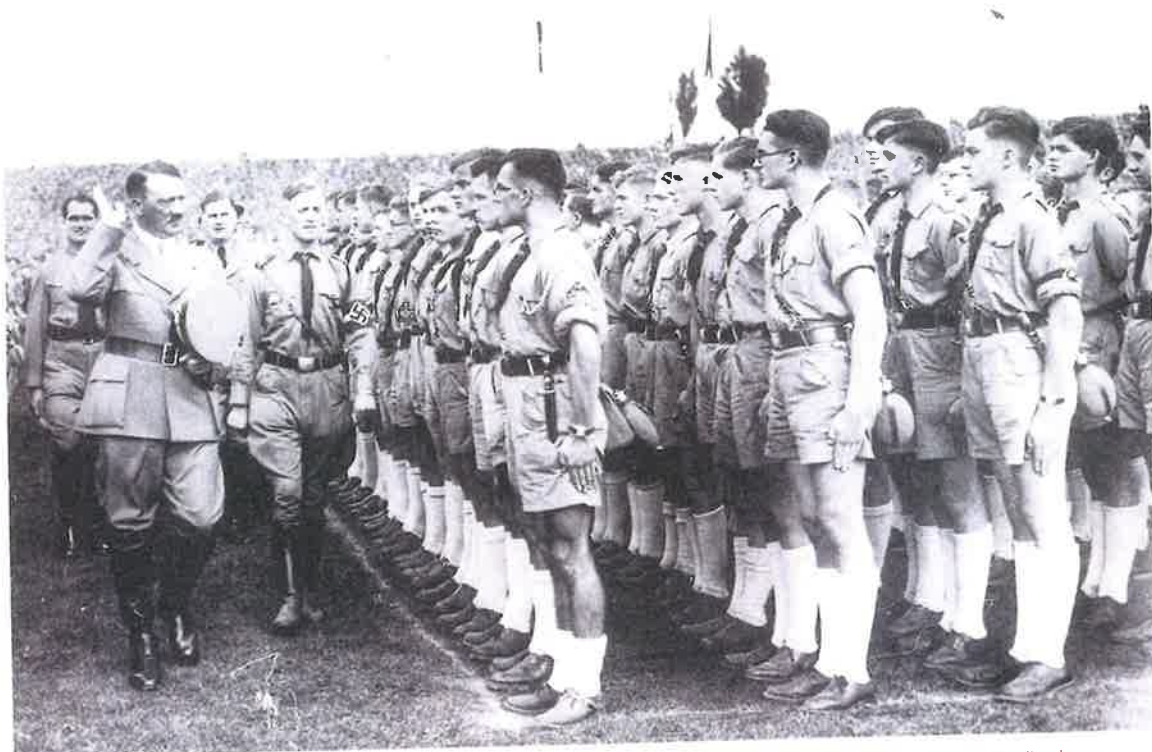
”Jøder var monstre og ikke mennesker”

”Vi læste en bog, hvor side efter side skildrede de fysiske forskelle mellem jøder og tyskere i groteske tegninger af jødiske næser, læber og øjne. Bogen opmuntrede alle børn til at se forskellene og til at gøre vores lærer og forældre opmærksomme på alle med jødiske karaktertræk. Jeg var forfærdet over de forbrydelser, som jøderne stod anklaget for - babydrab, åger, uærlighed og konspirationen om at ødelægge Tyskland og herske over verden. Den beskrivelse af det jødiske folk ville have overbevist ethvert barn om, at jøder var monstre, og ikke mennesker med sorger og glæder som os.”

Irmgard Paul, født i Obersalzberg, Tyskland, 1934.

Arbejdsspørgsmål

1. Hvad er kildens afsender/modtagerforhold?
2. Hvad fortæller kilden om propagandaens påvirkning af børn?
3. Diskutér, hvordan propaganda var med til at skabe et 'os og dem' i Nazityskland.

■ Hitler hilser på medlemmer af den nazistiske ungdomsorganisation Hitlerjugend ved partidage i Nürnberg, 1935.

Fra 1933 er Hitlerjugend den eneste lovlige ungdomsorganisation i Tyskland, og sidenhen bliver det lovpligtigt for alle 6-18-årige at være medlem. I årene frem mod krigen deltager børn og unge hver uge i møder, hvor de oplæres i nazismens ideologi gennem undervisning, sange og aktiviteter. I 1939 har Hitlerjugend næsten ni millioner medlemmer. Under krigen hjælper drenge og piger i Hitlerjugend til bag fronterne, på militærhospitaller og banegårde samt med organiseringen af flygtninge. Senere bliver de unge udstationeret i tyskbesatte områder eller hvervet til krigstjenesten. Ved krigens afslutning er drenge ned til 12-års-alderen ikke et sjældent syn ved fronten.

Propagandaen virker

Propagandaen påvirker tyskerne. Mange lader sig rive med af løfterne om en ny tysk storhedstid, og de går gradvis med på idéen om, at der er et jødisk problem, som skal løses. Der er flere forklaringer på udviklingen. Nederlaget i

første verdenskrig, ydmygelsen i Versailles og den økonomiske krise i 1929 har for det første gjort befolkningen modtagelig for NSDAP's vision om at genrejse Tyskland. For det andet betyder den ubetingede kontrol med medier og kultur, at ensidige budskaber gennemsyrrer tyskernes hverdag. Der slipper ikke meget andet end propaganda igennem. Samtidig opmuntrer nazisterne til modvilje mod landets jøder. Selv om det langt fra er alle, der deler nazisternes jødehad, er det for almindelige tyskere belejligt med en syndebuk, der kan klandres for landets problemer. Resultatet er en stiltiende accept af den tiltagende diskrimination. De tyskere, som ikke bakker op om den nye politik, får en brutal medfart. Tusindvis af politiske modstandere, jøder, videnskabsfolk, kunstnere, intellektuelle, akademikere, politikere og statsansatte vælger af den årsag at udvandre fra Tyskland i årene frem mod anden verdenskrigs udbrud.

TEKST 28
En tysk skolepiges syn på jøderne

Gennem en systematisk opdragelse af unge i racespørgsmålet forsøgte nazisterne at gøre racehadet til en del af den tyske kultur. De tyske skoler blev oversvømmet af antisemitisk undervisningsmateriale og pseudovidenskabeligt oplysningslitteratur om racespørgsmålet. Følgende beskrivelse blev i januar 1935 bragt i ugebladet Der Stürmer, som blev udgivet af nazisten Julius Streicher. Indlægget er skrevet af skolepigen Erna Listing.

Kære Stürmer!

Gauleiter Streicher har fortalt os en masse om jøderne, så vi hader dem allesammen. I skolen har vi skrevet en stil om emnet: "Jøderne er vores ulykke". Jeg beder Dem venligst trykke min stil i Deres blad.

Jøderne er vores ulykke.

Desværre er der endnu den dag i dag mange, der siger: "Jøder er også skabt af Vorherre. Derfor skal man også respektere dem". Men vi svarer: "Skadedyr er også dyr, men dem udrydder vi nu alligevel".

Jøden er en bastard. Han har arvet noget fra arierne, asiaterne, negrene og mongolerne. Hos en bastard er det de dårlige sider, der dominerer. Det eneste gode ved jøden er hans hvide farve. På Sydhavsøerne har man følgende ord-sprog: "Den hvide kommer fra Gud, og den sorte kommer fra Gud. Men blandingen kommer fra Fanden". Jesus sagde engang til dem: "Jeres fader er ikke Gud, men Satan!" Jøderne har en ond lovbog, der hedder Talmud. I os ser jøderne kun dyr, og de behandler os derefter. De narrer vore penge og vore ejendele fra os med list. Allerede ved Karl af Frankens hof var det jøderne, der regerede. Derfor blev romerretten indført. Men den passede ikke på tyske bønder; det var heller ikke en lov for romerske agerdyrkere, men en lov for jødiske handlende. Jøderne havde bestemt også skylden for mordet på Karl af Franken.

Her i Gelsenkirchen har jøden Grüneburg solgt fordærvet kød til os. Det må han gerne efter sin egen lovbog. Jøderne har fået folk til at gøre oprør, og de har hidset dem op til krig. Rusland har de ført ud i elendighed. Her i Tyskland gav de penge til det kommunistiske parti, og de betalte folk for at få dem til at myrde andre. Vi stod ved

afgrundens rand. Men så kom Adolf Hitler, og nu er jøderne rejst udenlands, hvor de hidser andre nationer op imod os. Men vi tager ingen notits af dem, vi følger vores fører. Vi køber heller ikke hos jøder, for hver pfennig, vi giver dem, er med til at slå en af vore egne pårørende ihjel.

Heil Hitler!

1. Lief din Gienfar. 2. Din Andingens forban-
ne inngrovet ind i mynnerit. 3.
Gienfar sin minne Andingens forban.
4. Den 12. Juleaftenes forbanne in
Lommen sin Gienfar Gienfar II.
5. Saluden. 6. Andingens. 7. (Dant) Gienfar-

2.000

Nr. 11

Jøden, en giftsvamp

- Jule
15. Jule.

Når man går i skoven og finder smukke svampe, tror man, at de er gode at spise. Men de er giftige og kan slå en hel familie ihjel. Jøden er som sådan en svamp.

Når man ser jøden bagfra, kan man ikke straks se, hvad han er. Men hvis man taler med ham, opdager man det straks. Han lader, som om han er venlig, og er fuld af skamløs smiger. Ligesom giftsvampe kan slå en hel familie ihjel, kan jøden slå et helt folk ihjel.

Kulsheim, 20. januar 1939

3. Jødelovene: Diskrimination og tvangsudvandring

I Tyskland holdt jøderne vejret i 1933. Hvad ville Hitlers magtovertagelse betyde for den jødiske minoritet, som bestod af lidt mere end 1/2 mio. mennesker i 1933, mindre end 1% af den tyske befolkning? Nu var det officiel politik, at jøderne ikke tilhørte det tyske folkefællesskab, og antisemitisme var blevet politisk og socialt acceptabelt.

De første indgreb mod jøderne

I kølvandet på magtovertagelsen gennemførte de nazistiske korps SA og SS spredte aktioner mod jødiske forretninger, men regimets holdning var uafklaret, ikke mindst fordi aktionerne skabte uro i befolkningen. Svaret kom den 1. april 1933, da NSDAP lancerede en landsdækkende boykot mod jødiske forretninger og jødiske varer og tjenesteydelser. Aktionen skulle både afprøve befolkningens – og udlandets – holdning til antijødiske indgreb, og forsøge at kanalisere SA's aktivisme ind i mere 'ordentlige' og legale rammer.

Boykotten var ingen succes. Tyskerne reagerede med ligegyldighed og mangel på begejstring, og den internationale opinion, navnlig i USA, var særdeles negativ. Pogromer og voldelige angreb på jøder nød ikke den tyske befolknings opbakning, og denne mangel på racemæssig bevidsthed fortsatte med at plage regimets topfolk. "Lovlighed" og "ordentlighed" blev derfor fremgangsmåden for den gradvist eskalerende diskrimination.

Opfordring til at boykotte jødiske butikker. Hamburg, 1. april 1933.

Fr: Sofie Lene Bak: Nazisme & Holocaust, System, 2023

Racepolitikken var en central del af regimets politik, og de fleste love og indgreb fik et racemæssigt indhold. Politikken havde to spor: racehygiejne og racesegregation (raceadskillelse).

Racehygiejnen skulle holde den tyske eller germanske race sund og stærk, og den gav sig udslag i tvangssterilisation af handicappede, arveligt syge og såkaldt asociale, dvs. mennesker, regimet betragtede som skadelige og uønskede, fx kriminelle, prostituerede, homoseksuelle og alkoholikere.

Senere udartede regimets politik sig i egentligt drab på handicappede under det såkaldte eutanasi-program (medlidenhedsdrab). Det anslås, at mellem 300.000 og 400.000 blev tvangssteriliseret og 200.000 myrdet under naziregimet.

Racesegregationen sigtede mod at udskille og isolere mindreværdige racer som jøder og sigøjnere, der truede den germanske race. Segregationen skete gennem voksende diskrimination og forfølgelse, der skulle fordrive de 'mindreværdige'.

EUGENIK

Eugenikken (racehygiejnen) hævder, at menneskets arveanlæg skal plejes for at forhindre menneskeartens degeneration (dvs. forringelse eller forværrelse). Den positive racehygiejne sigter på at øge reproduktionen af gode gener, mens den negative racehygiejne skal hindre reproduktionen af skadelige gener, bl.a. ved sterilisation og adgang til abort.

Danmark var først med gennemførelsen af Europas første racehygiejniske lov i 1929, der tillod tvangssterilisation af handicappede og psykisk syge. Der var m.a.o. tale om negativ racehygiejne. Men de danske love havde ikke racistisk indhold, dvs. den sigtede ikke mod sterilisation på baggrund af forestillinger om mindreværdige racer.

I det nazistiske regime eksperimenteredes også med positiv racehygiejne, bl.a. gennem kampagner for at øge børnetallet hos 'racerene' tyske familier, og gennem det såkaldte Lebensborn-program (livskilde). Det hjalp bl.a. ugifte mødre, der blev gravide med tyske soldater, og formidlede adoption til 'ariske' forældre.

I løbet af april 1933 blev titusindvis af jøder og politiske modstandere afskediget fra offentlige stillinger med henvisning til, at de ikke havde den rette nationale holdning, eller fordi de var 'ikke-ariere'. Kun de, som var af såkaldt arisk (dvs. ikkejødisk) afstamning, kunne fremover tjene den nazistiske stat.

Loven om Berufsbeamtentum (tjenestemandsansættelse) blev startskuddet til en bølge af indgreb, der sigtede på at udelukke jøder fra erhvervslivet og fra sociale og kulturelle aktiviteter. I 1938 blev jødiske studerende fx udelukket fra universitetet og længerevarende uddannelser, og jøderne mistede retten til at køre bil.

Nürnberg-lovene 1935

Den nazistiske antisemitisme blev officiel tysk politik med gennemførelsen af de såkaldte Nürnberglove i 1935. Lovene fastslog definitionen på en jøde som en person, der havde mindst tre bedsteforældre af jødisk oprindelse, og de legaliserede den racistiske påstand om eksistensen af en underlegen jødisk race.

Jødedom var ifølge nazisterne ikke en religion eller trosopfattelse, men et spørgsmål om race. En person ophørte derfor ikke med at være jøde, selvom han eller hun opgav sin jødiske tro og skiftede til kristendommen. Lovene forbød ægteskab og seksuelle forhold mellem jøder og ariere og fratog tyske jøder deres borgerlige rettigheder. De var nu officielt andenrangsborgere.

Die Nürnberger Gesetze

Deutschblütiger	Mischling 2. Grades	Mischling 1. Grades	Jude	Jude
<p>Geoßeltern Eltern</p> <p>Ehe gestattet</p> <p>Kinder werden Deutschblütig</p> <p>Ehe gestattet</p> <p>Kinder gelten als Deutschblütig</p> <p>Ehe nur mit Genehmigung zugelassen</p> <p>Ehe verboten</p> <p>Ehe verboten</p>	<p>Geoßeltern Eltern</p> <p>Ehe gestattet</p> <p>nur als J. gelte, als Deutschblütig</p> <p>Ehe verboten</p> <p>Ehe nur mit Genehmigung zugelassen</p> <p>Ehe verboten</p> <p>Ehe verboten</p>	<p>Geoßeltern Eltern</p> <p>Ehe nur mit Genehmigung zugelassen</p> <p>Ehe nur mit Genehmigung zugelassen</p> <p>Ehe gestattet</p> <p>Kinder werden Mischlinge</p> <p>Ehe gestattet</p> <p>Kinder werden Juden</p> <p>Ehe gestattet</p> <p>Kinder werden Juden</p> <p>Kinder werden Juden</p>	<p>Geoßeltern Eltern</p> <p>Ehe verboten</p> <p>Ehe verboten</p> <p>Ehe gestattet</p> <p>Kinder werden Juden</p> <p>Ehe gestattet</p> <p>Kinder werden Juden</p> <p>Ehe gestattet</p> <p>Kinder werden Juden</p>	<p>Geoßeltern Eltern</p> <p>Ehe verboten</p> <p>Ehe verboten</p> <p>Ehe gestattet</p> <p>Kinder werden Juden</p> <p>Ehe gestattet</p> <p>Kinder werden Juden</p> <p>Ehe gestattet</p> <p>Kinder werden Juden</p>
<p>Zeichenerklärung</p> <p>Deutschblütiger: 4 white circles</p> <p>Mischling 2. Grades: 2 white, 2 half-black</p> <p>Mischling 1. Grades: 1 white, 3 half-black</p> <p>Jude: 4 black circles</p> <p>1. Jahr: 1 white, 3 half-black</p> <p>2. Jahr: 2 white, 2 half-black</p>	<p>Sonderfälle bei Mischlingen 1. Grades</p> <p>Mischling gilt als Jude, wenn er der jüdischen Religionsgemeinschaft angehört.</p> <p>Mischling gilt als Jude, wenn er mit einem Juden verheiratet ist.</p> <p>Kinder werden Juden.</p> <p>Mischling, der aus verbotenen außerehelichen Verkehren mit einem Juden stammt und der nach dem 31. Juli 1935 außerehelich geboren wird, gilt als Jude.</p>	<p>Reichsbürgergesetz vom 15.9.1935 1. Verordnung vom 14.11.1935</p> <p>Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre vom 15.9.1935 1. Verordnung vom 14.11.1935</p>		

Definitioner på jøden, blandingstare ("Mischlinge") og tyskeblødede efter Nürnberg-lovene, 1935

Et tysk par hænges ud for "Raceskændsel". juli 1933.

Fra 1937 strammede regimet endnu engang grebet med en såkaldt 'arieserings-kampagne', der helt skulle fjerne jøder fra det økonomiske liv. Jøder måtte afstå eller fik beslaglagt deres formuer, virksomheder, forretninger og ejendomme, der dernæst for en beskedn pris kunne overgå til arisk ejerskab.

I marts 1938 blev Østrig indlemmet i det tyske rige, og situationen fik endnu engang jødepolitikken til at ændre karakter. Med indlemmelsen kom 200.000 østrigske jøder under nazistisk kontrol, betydeligt flere end der var udvandret fra Tyskland siden 1933. I Østrig fik tvangsudvandringen fra starten en anderledes velorganiseret karakter med etableringen af et centralkontor for jødisk emigration under ledelse af Adolf Eichmann (1906-1962), der var ekspert i jødiske anliggender. På bare et halvt år lykkedes det ham at få 50.000 jøder til at udvandre.

Jøder i Wien tvinges til at skurre gader rene.

Krystalnatten 1938

I 1938 indtraf en begivenhed, der betød, at de tyske jøder og udlandet for alvor fik øjnene op for antisemitismens betydning i det tyske rige. En ung desperat jødisk mand, hvis forældre var blevet tvangsudvist til Polen, skød og dræbte den 7. november 1938 en ambassade-sekretær på den tyske ambassade i Paris. I regimets top blev attentatet anvendt til en brutal hævn mod Tysklands jøder. En hævnaktion, som samtidigt kunne tilfredsstille de mere aktivistisk indstillede nazister i SA og SS.

Natten mellem den 8. og 9. november satte de brand til flere hundrede synagoger, plyndrede og hærgede over 7.000 jødiske forretninger og boliger, og overfaldt brutalt jøder overalt i landet. Officielt mistede 91 jøder livet, mens 30.000 blev arresteret og sendt i koncentrationslejre. De blev presset til at afstå deres ejendom og løsladt, hvis de underskrev en erklæring om at ville udvandre. Aktionen, som senere fik betegnelsen Krystalnatten pga. de mange knuste ruder, var tilrettelagt af propagandaminister Joseph Goebbels. Han ville endnu engang afprøve tyskernes – og udlandets – holdning til en mere brutal fremfærd.

Synagoge i brand under Krystalnatten i Berlin, 9. november 1938.

Vandaliseret jødisk forretning i Berlin efter Krystalnatten, 9. november 1938.

I danske aviser var det opfattelsen, at de voldsomme begivenheder var udtryk for en folkelig opstand mod jøderne, men i realiteten udviste tyskerne først og fremmest ligegyldighed over deres jødiske naboer, som nu blev pryglet og ydmyget lige uden for deres vinduer. Det var godt nok for Goebbels, og da aktionen tilmed medførte omfattende konfiskation af jødisk ejendom og satte gang i en dramatisk udvandringsbølge, var der høstet meget mere end en propagandaeffekt.

Fra regimets side havde formålet med den gradvise diskrimination og terrorisering været at tvinge de tyske jøder til at udvandre. Til gengæld blev det stadig vanskeligere for jøderne at få opholdstilladelse i andre lande. USA krævede en garanti fra en amerikansk statsborger om, at denne ville understøtte flygtningen økonomisk, ligesom sydamerikanske og asiatiske lande som regel krævede visum. USA modtog kun et fast årligt antal indvandrere på de såkaldte kvoter, som faktisk ikke blev opbrugt i perioden 1933-1945.

Ca. 1.700 tyske, østrigske og tjekkiske jøder fik opholdstilladelse i Danmark i perioden 1933-1939. De blev aldrig anerkendt som politiske flygtninge. I stedet blev de betragtet som emigranter, blev nægtet arbejdstilladelse og fik kun tildelt korte opholdstilladelser.

JØDISK UDVANDRING FRA TYSKLAND

- 1933: 45.000
- 1934: 22.000
- 1935: 20.000
- 1936: 24.000
- 1937: 23.000
- 1938: 40.000

Som det ses, bevirkede Nürnberglovene ikke en øget jødisk udvandring. Lovene blev faktisk opfattet som en lettelse af de tyske jøder, fordi der nu forelå en afklaring på jødernes status. Den fik tilmed tusindvis af udvandrede jøder til at vende *tilbage* til Tyskland.

Til gengæld steg antallet af udvandrede jøder drastisk i 1938, navnlig efter Krystalnatten i november 1938. På dette tidspunkt var jødernes mulighed for indvandring til andre europæiske lande og til USA imidlertid vanskeliggjort af nabolandenes restriktive flygtningepolitik. For at udlandet lettere kunne identificere jøder, blev der på initiativ fra Schweiz i 1938 indført et stort "J" (for "Jude") i tyske jødernes pas.

Jøder for "Palestine and Orient Lloyd", et immigrationskontor, der arrangerede udvandring til Palæstina. Berlin, januar 1939.

De jøder, som det lykkedes at flygte fra Tyskland inden krigsudbruddet, og som fik opholdstilladelse i andre europæiske lande, blev i 1940 indhentet af forfølgelsen, da Tyskland besatte det meste af Vesteuropa. I oktober 1941 forbød nazisterne udvandring.

KILDE 14

»Rigsborgerloven« (15. september 1935)

§ 1

1. Statsborgere er enhver, som nyder godt af Det tyske Riges beskyttende fællesskab, og som af samme grund er særligt forpligtet over for dette.

§ 2

1. Rigsborger er kun den statsborger af tysk eller artsbeslægtet blod, som ved sin adfærd beviser, at han er indstillet på og egnet til trofast at tjene det tyske folk og rige.
2. Rigsborgerretten erhverves ved tildeling af rigsborgerbrevet.
3. Rigsborgeren er den eneste, der besidder fulde politiske rettigheder i henhold til lovene.

KILDE 15

»Lov til beskyttelse af det tyske blod og den tyske ære« (15. september 1935)

Gennemtrængt af erkendelsen af, at det tyske blods renhed er en forudsætning for det tyske folks videre beståen, og besjælet af en urokkelig vilje til at sikre den tyske nation for al fremtid har rigsdagen enstemmigt vedtaget følgende lov, som hermed bekendtgøres:

§ 1 Indgåelse af ægteskab mellem jøder og statsborgere af tysk eller artsbeslægtet blod er forbudt. Ægteskaber, som er indgået på trods heraf, er ugyldige, også dersom de for at omgå denne lov er indgået i udlandet.

§ 2 Kønslig omgang uden for ægteskab mellem jøder og statsborgere af tysk eller artsbeslægtet blod er forbudt.

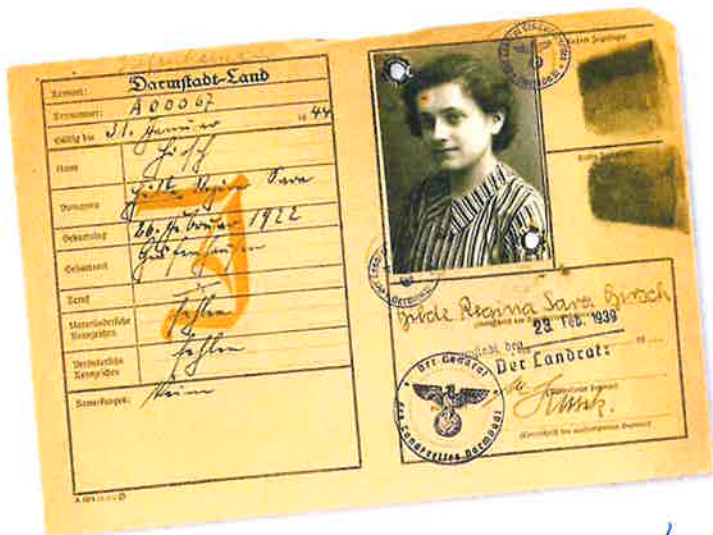
Arbejdsspørgsmål

1. Redegør for kildernes tilblivelsessituation og budskaber.
2. Hvordan gjorde »Rigsborgerloven« forskel på statsborgere og rigsborgere, og hvad blev konsekvensen for jødernes retsstilling i det tyske samfund?
3. Analysér »Lov til beskyttelse af det tyske blod og ære« med udgangspunkt i din viden fra kapitel 7. Undersøg hvilket racesyn, der lå til grund for indblandingen i tyskernes ægteskabelige og seksuelle liv.

Diskriminationen fortsætter

Nürnberglovene er de første i en lang række af love, der indfører systematisk diskrimination af jøder inden for rammerne af tysk lovgivning. I perioden 1933 til 1945 udstedes omkring 2000 love, bekendtgørelser og dekretter af anti-jødisk karakter. Dermed skaber nazisterne et lov-

grundlag for hetzen, og der etableres et skarpt skel mellem jøder og ikke-jøder. På baggrund af lovene foretager myndighederne også en grundig registrering af jøder og deres ejendom. Fra 1939 bliver kvinder med navne, der ikke er jødisk-klingende, påtvunget mellemlavet Sarah. For mændenes vedkommende er det

■ Fra 1938 bliver tyske og østrigske jøders pas stemplet med et 'J'.

navnet Israel. Navnene skal gøre det nemt at udskille dem fra den øvrige befolkning. Deres identitetskort og pas stemples ligeledes med J. Denne foranstaltning kommer i stand efter dialog med Schweiz, som gerne vil begrænse antallet af jøder, der ønsker indrejse efter Tysklands annekteringen af Østrig i 1938. Med et J i passet kan jøder straks genkendes ved grænsen og blive sendt retur. Ordningen bliver også budt velkommen i andre europæiske lande, der ønsker at begrænse den jødiske indvandring.

I Tyskland bliver hverdagen for jøder gradvis forværret. De nye love rammer bredt: Jøder risikerer at få deres formue konfiskeret, jødiske erhvervsfolk rammes af stigende afgifter, jødiskejede butikker udsættes for boykot og hetz. Jødiske læger og advokater må kun have jødiske patienter og klienter. Jødiske elever og studerende skal forlade offentlige skoler og gymnasier, og de udelukkes generelt fra kulturlivet. Jøder må ikke synge i kor eller gå på offentlige strande. De kan heller ikke modtage sociale ydelser, og deres kørekort inddrages. I december 1938 bliver det lovligt at bruge jøder som tvangsarbejdere i industrien.

FORBUD OG RESTRIKTIONER FOR JØDER

1933

- Jødiske lærere må kun undervise på jødiske skoler.
- Jøder bliver fyret fra offentlige arbejdspladser.

1935

- Nürnberglovene vedtages.
- Jøder må kun sidde på bænke med gul markering.
- I mange byer udelukkes jøder fra sportsforeninger og de får forbud mod at bruge offentlige strande, parker og biografer.

1936

- Jøder må ikke eje cykler, elektronisk udstyr, skrivemaskiner eller plader.

1938

- Jødiske børn skal gå i særlige skoler.
- Jøder får forbud mod at eje en bil.
- Jøder kan lovligt bruges som tvangsarbejdere i industrien.

1939

- Jøder skal aflevere smykker og værdigenstande til myndighederne.
- Jøder må ikke forlade deres hjem efter klokken 20.
- Jøder kan uden varsel blive sat på gaden.

1940

- Jøder må kun købe ind mellem klokken 16 og 17.
- Jøder modtager ikke rationeringsmærker til tøj.

1941

- Jøder skal bære en gul stjerne synligt på tøjet. De må ikke gå på biblioteket, og de får afbrudt deres telefoner.

1942

- Jøder skal aflevere uldtøj og pelsfrakker til myndighederne. De må ikke længere bruge offentlig transport, holde kæledyr eller købe bøger.

KILDE 16

“Jødelov fulgte efter jødelov”

“Fra maj 1940 gik det ned ad bakke med de gode tider: Først kom krigen, så kapitulatio-
tionen, og med tyskernes indmarch begyndte elendigheden for os jøder. Jødelov
fulgte efter jødelov, og vores frihed blev meget indskrænket. Jøder skal bære en
jøddestjerne; jøder skal aflevere deres cykler; jøder må ikke tage sporvognen; jøder må
ikke køre bil; heller ikke deres egen; jøder må kun købe ind fra klokken tre til klokken
fem om eftermiddagen; jøder må kun gå til en jødisk frisør; jøder må ikke være på
gaden fra klokken otte om aftenen til klokken seks om morgenen; jøder må ikke op-
holde sig i teatre, biografer eller andre forlystelsessteder; jøder må ikke gå i svømme-
hallen og heller ikke opholde sig på tennis- og hockeybaner eller på andre former for
sportspladser; jøder må ikke ro; jøder må ikke dyrke nogen form for sport offentligt;
jøder må ikke længere sidde i deres egne haver efter klokken otte om aftenen, og
da slet ikke hos deres bekendte; jøder må ikke komme i kristne hjem; jøder skal gå i
jødiske skoler, og måtte hverken ditten eller datten. Jacques siger altid til mig: ‘Jeg tør
ikke gøre noget mere, for jeg er bange for, at det er noget, man ikke må.’”

Anne Frank i »Anne Franks dagbog«, den 20. juni 1942.

Arbejdsspørgsmål

1. Hvad er kildens tilblivelsessituation og afsender/modtager-forhold?
2. Hvad betyder det for kildens værdi, at den er nedskrevet samtidig med de begiven-
heder, der skildres?
3. Vurdér restriktionernes effekt på den jødiske befolkning. Inddrag kildens afslutten-
de sætning.

■ Anne Frank bliver født i Berlin i 1929 og flytter som femårig med sin familie til Amsterdam. Under anden verdenskrig bliver Holland besat af Nazityskland, og da besættelsesmagten indleder jødeforfølgelserne, går familien Frank under jorden. I to år holder de sig skjult i et baghus til farens firma og får bragt mad af hans ansatte. Men i 1944 bliver deres skjulested angivet til tyskerne, og familien pågrebet og deporteret. Selv dør Anne Frank af tyfus i kz-lejren Bergen-Belsen i 1945. Hendes far, Otto Frank, er eneste overlevende i familien. Efter krigen finder og udgiver han den dagbog, Anne Frank skrev fra skjulet.

TIDSLINJE

1941

Operation Barbarossa, invasionen af Sovjetunionen

Einsatzgrupperne indleder massakrer på sovjetiske jøder

Babij Jar-massakren

Gasvogne anvendes til drab på jøder

Gaskamre i udryddelseslejren Chelmno tages i brug

1943

Heinrich Himmlers Poznan-tale om hemmeligholdelse af massedrab

1943-1944

Aktion 1005 sletter spor efter massegrave i Østeuropa

“BAG EN JORDDYNGE hørte jeg flere geværskud blive affyret i hurtig rækkefølge. De mennesker, der var steget ned af lastbilerne, mænd, kvinder og børn i alle aldre, måtte tage tøjet af efter opfordring fra en SS-mand, der havde en ride- eller hundepisk i hånden. De fik besked på at lægge henholdsvis sko, undertøj og andet tøj i hver sin bunke. Jeg så en dyngesko med en 800-1000 par sko i og store stabler af undertøj og tøj. Folk trak tøjet af uden skrig og gråd. Familierne holdt sammen. De kyssede hinanden og sagde hinanden farvel, men de ventede på tegn fra en anden SS-mand, der stod henne ved graven, og som ligeledes havde en pisk i hånden.”

Året er 1941. Den tyske hær er rykket frem gennem det østlige Europa og har med hjælp fra sine allierede angrebet Sovjetunionen. Operation Barbarossa – verdens største militære operation – er i gang. Mere end 3 millioner soldater angriber over en front på 2900 kilometer. For tyskerne handler felttoget både om at bekæmpe den kommunistiske trussel og om at underlægge sig nye territorier. I ly af den militære fremrykning intensiveres jødefølgelserne i de sovjetiske områder. Tyske specialenheder, såkaldte Einsatzgrupper, følger i hælene på den tyske hær, og deres opgave er at skyde lokale jøder og andre uønskede grupper. Fra efteråret 1941 myrdes alle jødiske mænd, kvinder, børn og ældre helt systematisk. I alt bliver mindst 1,5 millioner jøder myrdet af Einsatzgrupper i løbet af krigen.

Med invasionen af Sovjetunionen tager Nazi-tysklands jødepolitik endnu en drejning. Før krigen var nazisternes ambition at få jøder i Tyskland og Østrig til at udvandre. Efter

■ Jødiske kvinder tvinges til at afklæde sig, før de bliver skudt af medlemmer af Einsatzgruppe.

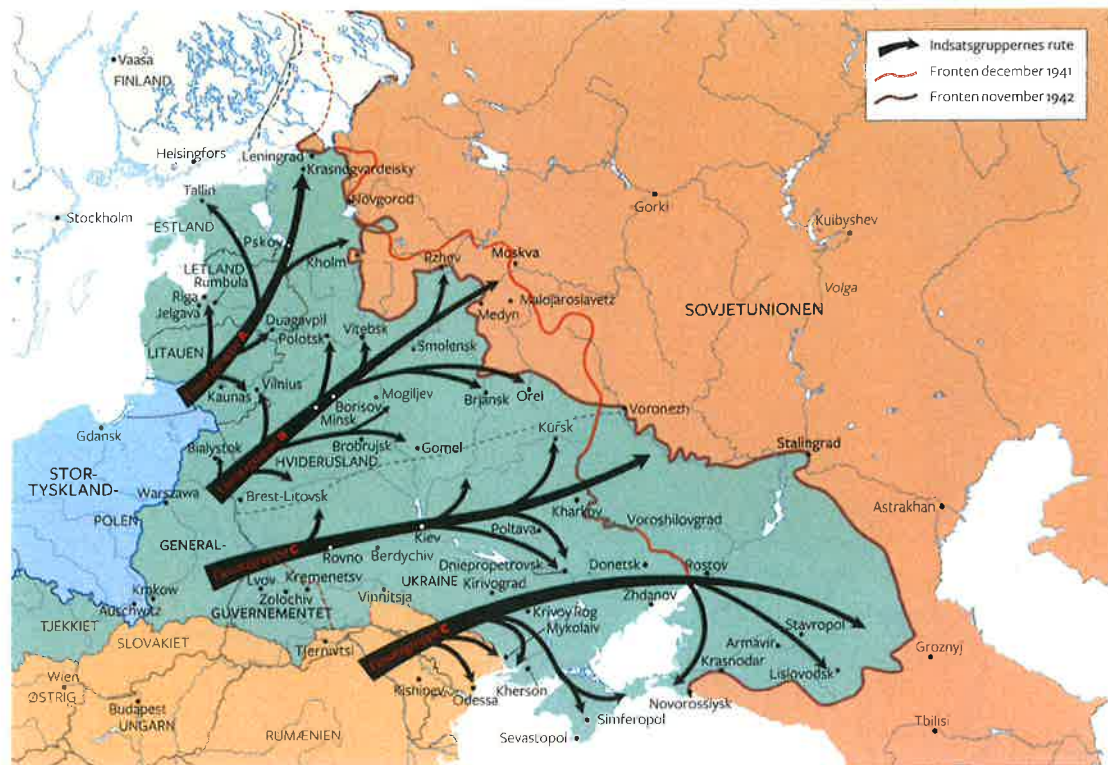
krigsudbruddet blev jøder i de besatte lande samlet i ghettoer eller deporteret til det voksende lejrsystem. Men under Operation Barbarossa bliver over en million sovjetiske jøder skudt. Hvorfor bliver de myrdet? Hvem er gerningsmændene, og hvordan organiseres udryddelserne?

Folkedrabets første gerningsmænd

Einsatzgrupperne er særlige indsatsstyrker, som opererer i et område, der strækker sig fra de baltiske lande i nord til Sortehavet i syd. Hver Einsatzgruppe består af mellem 600 og 1000 mand fra SS, sikkerhedstjenesten og almindelige tyske politienheder. Når den tyske hær har erobret et nyt område, rykker Einsatzgrupper ind. Sammen med lokale hjæl-

pestyrker og medløbere samler de områdets jøder og tvinger dem til et øde område, for eksempel en skov, mark eller kløft. Her skal de klæde sig af ved en massegrav. Derefter bliver de typisk stillet op i rækker og skudt, så de falder ned i graven, eller de tvinges levende ned i graven for dernæst at blive skudt oppefra. Derefter gentager processen sig med den næste gruppe, der må lægge sig ovenpå de døde. Alfred Metzner, tysk soldat og medlem af en Einsatzgruppe, fortæller:

"Selv eksekutionen varede 3-4 timer. Jeg deltog hele tiden i eksekutionen, jeg holdt kun pause, når jeg havde tømt magasinet i min karabin [riffel] og måtte fylde det. Jeg kan derfor ikke sige, hvor mange jøder jeg selv skød

■ Einsatzgrupperne er inddelt i mobile enheder, som opererer i hver deres område. De anslås at være ansvarlige for drab på omkring 1,5 millioner jøder under krigen.

i løbet af de tre-fire timer, for mens jeg ladede, skød en anden i stedet. Vi drak temmelig tæt, i den tid det varede, for det gjorde vores arbejdsiver større.”

Babij Jar-massakren

“Samtlige jøder i Kiev og omegn skal mandag den 29. september 1941 inden klokken 8 indfinde sig på hjørnet af Melnik og Dokterewski-gaden (ved kirkegårdene). Personlige papirer, penge og værdigenstande samt varm beklædning, undertøj osv. skal medbringes. Den, der ikke efterkommer denne opfordring og bliver antruffet andre steder, bliver skudt.”

Instruksen er henvendt den jødiske befolkning i Kiev, Ukraine. Ordren bliver givet lidt over en uge efter Tysklands besættelse af landet. Før krigen boede der omkring 175.000 jøder i Kiev. To tredjedele af dem er flygtet. De fleste tilbageværende gør, som de bliver beordret til.

Muligvis er de blevet beroliget af et rygte, besættelsesmagten har spredt sammen med instruksens. Det fortæller, at jøderne skal genbosættes i arbejdslejre. Tidlig mandag morgen møder de op i tusindtal, medbringende deres varme tøj, mad og alle værdigenstande. De bliver mødt af SS-soldater og ukrainske hjælpetropper, der opdeler dem i grupper på cirka 100 personer og fører dem ud til Babij Jar-kløften 10 kilometer nordvest for byen. Området, de ankommer til, er indhegnet af pigtråd og bevogtet af SS-officerer, tyske soldater samt tysk og ukrainsk politi med hunde. Jøderne bliver beordret til at klæde sig af og efterlade al bagage. Så bliver de skudt. I rapporter fra massakren fremgår det, at 33.771 mænd, kvinder og børn bliver dræbt på to dage i september 1941. Efterfølgende bliver 300 sovjetiske krigsfanger sat til at dække massegraven til. De ejendele, som ofrene medbragte, bliver konfiskeret.

36

KILDE 25

“Jeg kan stadig huske jødernes fuldstændige frygt”

“Den dag tog hele kommandoen, på nær en vagt, af sted omkring klokken 6 om morgenen for at deltage i disse skydninger (...) Så snart jeg ankom til henrettelsesstedet, blev jeg sendt ned i bunden af ravinen sammen med nogle af de andre mænd. Det varede ikke længe, før de første jøder blev bragt ned til os fra toppen af ravinen. Jøderne skulle ligge med ansigtet nedad på jorden nær ravinens vægge. Der var tre grupper med skytter i bunden af ravinen, hver gruppe bestod af 12 mand. Grupper af jøder blev samtidig sendt ned til hver henrettelsesgruppe. Hver på hinanden følgende gruppe af jøder skulle ligge oven på ligene af dem, der allerede var blevet skudt. Skytterne stod bag jøderne og dræbte dem med et skud i nakken. Jeg kan stadig huske jødernes fuldstændige frygt, når de først kunne se ligene fra toppen af ravinen. Mange jøder skreg af rædsel. Det er næsten umuligt at forestille sig, hvilke nerver af stål der var nødvendige for at kunne gennemføre det beskidte arbejde dernede [i ravinen]. Det var forfærdeligt.”

Einsatzgruppe-medlem Kurt Werner om Babij Jar-massakren 29. og 30. september 1941.

Arbejdsspørgsmål

1. Hvad er kildens afsender/modtager-forhold?
2. Hvad er Kurt Werners rolle, og hvad mener han med, at det krævede nerver af stål at “gennemføre det beskidte arbejde dernede”? Sammenhold med Alfred Metzners udsagn s. 97-98 om at drikke tæt under nedskydningen.
3. Hvilke problemstillinger kan kilden bruges til at belyse?

Ansigt til ansigt

I december 1941 rapporterer Einsatzgruppeleder Karl Jäger: “Målet, at løse Litauens jødeproblem, er nået. Bortset fra jødiske arbejdere og deres familier er der ikke flere jøder i Litauen.” Videre fremgår det af rapporten, at 136.421 jøder er blevet skudt siden sommeren. Tilsvarende rapporter indløber fra andre områder, hvor Einsatzgrupperne opererer. Men selv om massenedskydningerne håndterer ‘jødeproblemet’, skaber metoden problemer. For det første er det dyrt i patroner, for det andet

tager det lang tid at skille sig af med ligene, og for det tredje er massenedskydningerne stærkt belastende for soldaterne. Mange har svært ved at skyde andre mennesker ansigt til ansigt, og især nedskydningen af familier med børn volder soldaterne store kvaler. Løjtnant Walther rapporterer i november 1941:

“Det, der er mest tidskrævende, er at få gravene gravet. Det gik meget hurtigt med skydningen (100 på 40 minutter). I begyndelsen gjorde det ikke indtryk på mine soldater, men på anden-

dagen kunne man allerede mærke, at denne eller hin ikke på længere sigt har nerver til at gennemføre henrettelser. Mit personlige indtryk er, at man ikke mærker sjælelige hæmninger under selve henrettelsen, men de kommer, når man nogle dage efter sidder roligt en aften og tænker over det, der skete.”

Forsøget på at skjule massedrabene

At massakrerne ikke kan hemmeligholdes, er også et alvorligt problem for nazisterne. I mange tilfælde foregår nedskydningerne ved højlys dag og overværes af lokalbefolkningen. Der er også eksempler på soldater og SS-folk, der tager billeder og omtaler deres arbejdsopgaver, når de er hjemme på orlov. På den måde vokser kendskabet til udryddelserne. I oktober 1943 holder lederen af SS, Heinrich Himmler en tale for SS-officerer i Poznan i Polen, hvor han understreger forpligtelsen til at skjule forbrydelserne: “Dette er et mindeværdigt blad i vor historie, som aldrig er blevet skrevet, og som aldrig vil blive skrevet.” Problemet med hemmeligholdelse bliver endnu mere presserende, fordi Nazityskland lider militære nederlag i krigen mod Sovjetunionen. Generobring af landområder betyder, at Einsatzgruppernes massegrave falder i russernes hænder. De allierede har allerede truet med at retsforfølge de ansvarlige for krigens forbrydelser, og nu frygter tyskerne, at massegravene kan blive brugt imod dem. Af den grund bliver specialgrupper i den hemmelige Aktion 1005 sendt rundt i Østeuropa for at slette sporene efter massakrerne. Fra 1943 tømmer de massegrave, brænder lig og spreder aske fra de døde.

KILDE 26

“Et mindeværdigt blad i vor historie (...) som aldrig vil blive skrevet”

“Jeg vil her i al åbenhed nævne et ret så vanskeligt problem for jer. Mellem os skal det siges en gang for alle, dét, som vi trods alt aldrig vil tale om for den store offentlighed. Jeg tænker her på jødeevakueringerne, udryddelsen af det jødiske folk. Det hører til den slags ting, som det er let nok at sige. ‘Det jødiske folk bliver udryddet,’ siger ethvert partimedlem. ‘Det er klart, det står jo i vort program. Udelukkelsen af jøderne, udryddelse, det er bare i orden.’ Men så er der jo alle disse 80 millioner brave tyskere, som hver især kender sin anstændige jøde – og det er klart, at de andre er svin, men lige netop denne hersens ene er en helt igennem førsteklassesjøde. Ingen af alle dem, der taler sådan, har set, hvad der er sket, ingen har stået det igennem. Men de fleste af jer vil vide, hvad det vil sige, når 100 ligger foran jer, når 500 ligger dér, eller når 1000 ligger der. Det har gjort os hårde at have klaret sådan noget og samtidig at være forblevet anstændige – bortset fra enkelte undtagelser af menneskelig svaghed. Dette er et mindeværdigt blad i vor historie, som aldrig er blevet skrevet, og som aldrig vil blive skrevet.”

Heinrich Himmler (1900-1945), leder af SS. Tale for SS-officerer i Poznan, Polen, 4. oktober 1943.

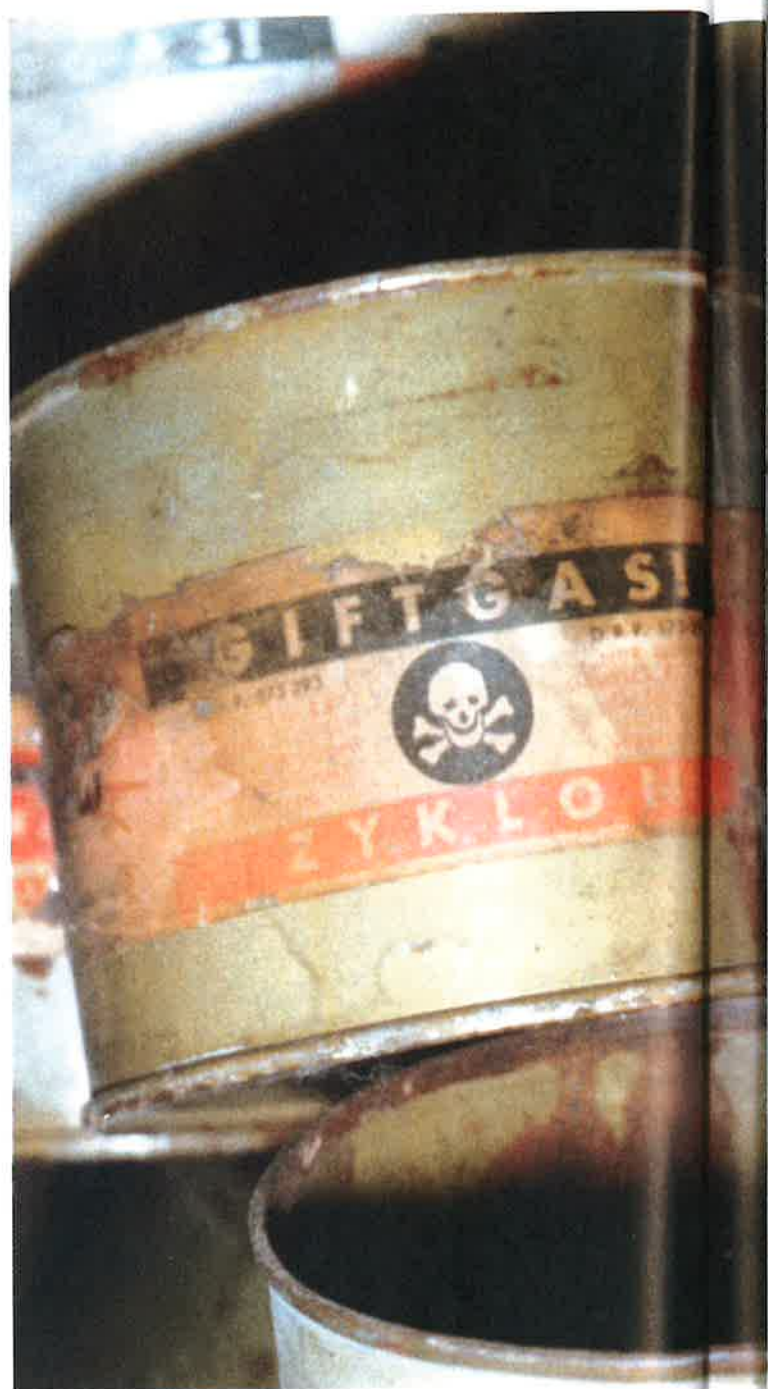
Arbejdsspørgsmål

1. Hvad er kildens afsender/modtagerforhold?
2. Hvorfor lægger Himmler vægt på at hemmeligholde udryddelsen, og hvordan kobler han massedrab, hårdhed og anstændighed?
3. Hvilke problemstillinger kan kilden bruges til at belyse?

De første forsøg med gas

Fordi Einsatzgruppernes massedrab både er dyre i patroner, belastende for soldaterne og svære at hemmeligholde, søger nazisterne en ny metode, der hverken kræver direkte kontakt med ofrene eller efterlader spor i landskabet. Løsningen bliver gas. Einsatzgrupperne har allerede eksperimenteret med mobile gaskamre, hvor ofre myrdes med udstødningsgas fra lastbiler. Og i Tyskland og Østrig har eutanasiprogrammet T4 vist, at gasarten Zyklon B har en dræbende effekt på mennesker. Men hvis Zyklon B skal anvendes til at dræbe mange mennesker, kræver det faste installationer. Det vil sige gaskamre med krematorier, hvor ligene kan blive brændt efterfølgende. Den løsning vil betyde en mere upersonlig drabsproces, som samtidig kan foregå væk fra offentlighedens søgelys. På denne baggrund bliver udryddelseslejre med gaskamre afløser for Einsatzgruppernes massedrab.

Da udryddelseslejrene introduceres som løsning på 'det jødiske problem', befinder de europæiske jøder sig allerede i en ekstremt udsat position. Deres pas er stempelt med et J, grænserne mellem landene er lukkede, og det er umuligt for dem at flygte. Den radikale politik i Tyskland og de besatte lande har medført, at de i stort antal er samlet i ghettoer eller kz- og arbejdslejre. De nye udryddelseslejre bliver oprettet fra efteråret 1941, og herefter begynder fangerne at ankomme fra ghettoer og lejre. De første gasninger af jøder finder sted i lejren Chelumno i december 1941.

■ Dåser, der har indeholdt Zyklon B. En hurtigvirkende giftgas, der oprindeligt blev udviklet som et skadedyrsbekæmpelsesmiddel, og som under krigen bliver anvendt af nazisterne til at slå mennesker ihjel i gaskamre.

Beretning om massakren ved Babi Yar i september 1941

Kurt Werner var medlem af Sonderkommando 4a under Einsatzgruppe C og deltog i massenedskydningen ved kløften Babi Yar i det nuværende Ukraine den 29.-30. september 1941. Werner afgav sin vidneforklaring ved krigsforbryderprocessen i Nürnberg.

Den dag tog hele kommandoen, på nær en vagt, af sted omkring klokken 6 om morgenen for at deltage i disse skydninger. Jeg kom dertil med lastbil. Det var alle mand på dæk. Vi kørte omkring 20 minutter i en nordlig retning. Vi stoppede på en brolagt gade i et åbent landskab. Det var her vejen stoppede. Der var utallige jøder, og der var opsat et sted, hvor jøder skulle indlevere deres tøj og bagage. En kilometer længere fremme så jeg en stor, naturlig ravine. Der var terrænet sandet. Ravinen var omkring 10 meter dyb, ca. 400 meter lang, omkring 80 meter bred ved toppen og omkring 10 meter bred i bunden.

Så snart jeg ankom til henrettelsesstedet, blev jeg sendt ned i bunden af ravinen sammen med nogle af de andre mænd. Det varede ikke længe før de første jøder blev bragt ned til os fra toppen af ravinen. Jøderne skulle ligge med ansigtet nedad på jorden nær ravinens vægge. Der var tre grupper med skytter i bunden af ravinen, hver gruppe bestod af 12 mand. Grupper af jøder blev samtidig sendt ned til hver henrettelsesgruppe. Hver på hinanden følgende gruppe af jøder skulle ligge ovenpå ligene af dem der allerede var blevet skudt. Skytterne stod bag jøderne og dræbte dem med et skud i nakken. Jeg kan stadig huske jødernes fuldstændige frygt, når de først kunne se ligene fra toppen af ravinen. Mange jøder skreg af rædsel. Det er næsten umuligt at forestille sig, hvilke nerver af stål der var nødvendige for at kunne gennemføre det beskidte arbejde dernede [i ravinen]. Det var forfærdeligt [...]

Hele morgenen skulle jeg være nede i ravinen. Noget af tiden skulle jeg skyde hele tiden. Derefter blev jeg tildelt jobbet med at fylde magasiner til maskingeværer med ammunition. Mens jeg gjorde det, blev andre kammerater tildelt skydningsopgaven. Ved middagstid blev vi tilbagekaldt fra ravinen og om eftermiddagen, skulle jeg, sammen med nogle andre ved toppen, lede jøderne til ravinen. Mens vi gjorde dette, var der andre mænd der skød ned i ravinen. Jøderne blev ledt hen til kanten af ravinen og derfra gik de selv ned af skråningen. Skydningen den dag må have varet indtil klokken 17:00 eller 18:00. Derefter blev vi kørt tilbage til vores indkvartering. Den aften fik vi alkohol (snaps) igen.

Fra: <https://historieportalen.systeme.dk/?id=1566#c4556>

Uddrag af Einsatzgruppe-medlem Felix Landau's dagbog, den 12. juli 1941:

"Klokken 6 om morgenen blev jeg pludselig vækket af en dyb søvn. Melde sig til en henrettelse. Fint, så leger jeg bare bøddel og graver, hvorfor ikke? Er det ikke mærkeligt: du elsker kamp, og så skal du skyde forsvarsløse mennesker. Treogtyve skulle skydes, blandt dem de to tidligere nævnte kvinder...Vi kørte en kilometer ad vejen ud af byen og drejede så direkte ind i en skov. Der var kun seks af os på dette tidspunkt, og vi skulle finde et passende sted at skyde og begrave dem. Efter et par minutter fandt vi et sted. De dødsdømte samledes med skovle for at grave deres egne grave. To af dem græd. De andre er i hvert fald utroligt modige...Mærkeligt, jeg er fuldstændigt uberørt. Ingen medlidenhed, ingenting... Langsomt bliver hullet større og større; to af dem græder konstant. Jeg tvinger dem til at grave længere og længere; de tænker ikke så meget, når de graver. Mens de arbejder er de rent faktisk roligere. Værdigenstande, ure og penge, lægges i en bunke..."

Fra: <http://www.holocaust-uddannelse.dk/kildetekster/msovjetiskejoder.asp#59>

Drabsrapport fra Einsatzkommando 3:

Panevezys, 23/8: 1.312 jødiske mænd, 4.602 jødiske kvinder, 1.609 jødiske børn skudt.
Zarasai, 26/8: 767 jødiske mænd, 1.113 jødiske kvinder, 687 jødiske børn skudt
Utena og Moletai, 29/8: 582 jødiske mænd, 1.731 jødiske kvinder, 1.469 jødiske børn skudt
Marianpole, 1/9: 1.763 jødiske mænd, 1.731 jødiske kvinder, 1.404 jødiske børn skudt.

Rapport om Einsatzgruppe A's aktioner, den 10. august 1941:

"Einsatzgruppe A. Lokaliseret i Novoselye.

Sikkerhedspoliti-arbejde udvikler sig som planlagt. I både Kaunas og Riga er der blevet oprettet effektive kontorer, som må opfattes som permanente...Renselsen af bagområdet, til dels med assistance fra litauiske og lettiske hjælpe-enheder, fortsætter efter planen. I alt 29.000 personer er blevet likvideret i dette distrikt..."

Fra: <http://www.holocaust-uddannelse.dk/kildetekster/msovjetiskejoder.asp#59>

TIDSLINJE

1940

Auschwitz oprettes som kz-lejr

1941

Chelmno oprettes som den første udryddelseslejr

1942

Aktion Reinhard

Udryddelseslejrene Betzec, Sobibór og Treblinka oprettes

Auschwitz udbygges til udryddelseslejr

De første medicinske forsøg på fanger i Auschwitz

Kz-lejren Majdanek udbygges med gaskamre til en udryddelseslejr

1943

Sobibór nedlægges efter fangeoprør

1944

Rudolf Vrba og Alfréd Wetzler flygter fra Auschwitz
Den Røde Hær befrier Majdanek

Udryddelsen i gaskamrene indstilles i Auschwitz

1945

Den Røde Hær befrier Auschwitz den 27. januar

“DA VI ANKOM til selve lejren Majdanek, som var omgivet af pigtråd, blev vi omringet af portvagter, som rettede geværerne mod os. Ældre, kvinder, børn og mødre med spædbørn blev straks skilt ud fra os andre og sendt i gaskamrene. Dernæst blev det de ældre mænds tur. Far var blandt dem. Da han vendte sig for at se på Roma og mig en sidste gang, blev han slået i hovedet, hvorpå han krummede sig sammen.”

Sådan skildrer Ella Blumenthal efter krigen sin ankomst til kz- og udryddelseslejren Majdanek. Hun er 22 år, da hun sammen med sin far og yngre niece deporteres fra Warszawa-ghettoen. At ankomme til en udryddelseslejr er en oplevelse, hun deler med millioner af andre. Men i virkeligheden er hun en undtagelse, fordi hun overlever, mens langt de fleste aldrig forlader stedet igen. 80 procent af de deporterede bliver myrdet i gaskamre kort efter ankomsten. Døden er nemlig det altoverskyggende fællestrek ved udryddelseslejrene.

Hvad venter de jødiske fanger, der ankommer til en udryddelseslejr? Hvordan er drabsprocessen organiseret? Hvilket kendskab har de allierede til udryddelserne, og hvorfor hjælper de ikke fangerne?

Forskellen mellem kz- og udryddelseslejre

For at forstå, hvordan nazisterne implementerer planen om at udrydde de europæiske jøder, er det vigtigt at kende forskellen mellem kz-lejre og udryddelseslejre. Kz-lejr betyder koncentrationslejr og er et sted, hvor modstandere og uønskede grupper bliver holdt indespærret uden dom og uden tidsbegrænsning. Her bliver fangerne udnyttet til slavearbejde enten i eller uden for lejrene. Disse lejre huser forskellige typer af fanger, både krigsfanger og jøder, men

■ Pigtrådshegn og vagttårn i udryddelseslejren Majdanek.

også andre uønskede grupper som politiske modstandere, såkaldte asociale, homoseksuelle m.m. Fangerne optages i lejrene og skal udføre tvangsarbejde af forskellig karakter. I lejrsystemet er der mere end 1000 kz-lejre med tilhørende underlejre.

I årene 1941- 1942 bliver seks udryddelseslejre etableret i det besatte Polen. Lejrene er strategisk beliggende i øde eller tyndt befolkede områder for at undgå omverdens opmærksomhed. De er ofte placeret ved jernbanelinjer, så fanger nemt kan deporteres dertil. Fire af lejrene, Chelmno, Bełżec, Treblinka og Sobibór er rene udryddelseslejre. Det betyder, at fangerne som udgangspunkt ikke anvendes til tvangsarbejde, fordi der kun er brug for en lille gruppe til at betjene lejrens grundlæggende funktioner. Nyankomne fanger sendes direkte i gaskamrene. Under krigen bliver omkring 3 millioner jøder myrdet på denne måde.

To lejre er kombinerede kz- og udryddelseslejre: Auschwitz og Majdanek. Den dobbelte funktion gør, at der parallelt med udryddelsen optages grupper af fanger, som arbejder og derfor har en chance for at overleve.

NAZISTERNES LEJRSYSTEM

Under Hitlers styre bliver der oprettet tusindvis af fængsler, ghettoer, kz- og arbejdslejre i Tyskland og de besatte lande. I lejrene skal fjender af den tyske stat fængsles og nedbrydes gennem tvangsarbejde, sult og vold. De tidligste lejre etableres allerede i 1933 og huser politiske modstandere som socialdemokrater og kommunister. Med krigens udbrud ændrer lejrene imidlertid karakter. Talrige kz- og arbejdslejre etableres i Tyskland og de besatte lande, hvor krigsfanger og politiske modstandere sidder indespærret. For jøderne oprettes der særlige ghettoer, hvor de samles, før de deporteres videre til kz-lejre eller en af de seks udryddelseslejre, der oprettes i perioden. Dertil oprettes eutanascentre for handicappede, bordeller med kvinder, der tvinges til prostitution, og anstalter for gravide, der skal tvangsabortere.

■ 'Dødens port' – indgang til udryddelsesdelen af Auschwitz-Birkenau, hvor jøder myrdes i gaskamre.

AUSCHWITZ-BIRKENAU

Den største af udryddelseslejrene er Auschwitz-Birkenau uden for Krakow i det besatte Polen. Her myrdes mere end en million mennesker i gaskamre – 9 ud af 10 af dem er jøder. Auschwitz er et lejrkompleks bestående af flere hovedlejre og mere end 40 underlejre, som strækker sig over 40 kvadratkilometer. Da lejren når sin højeste kapacitet i sommeren 1944, er omkring 135.000 fanger registeret. Auschwitz er i funktion helt frem til januar 1945, hvor lejren bliver befriet af russiske soldater. At overlevende fanger har kunnet give vidnesbyrd, har haft stor betydning for eftertidens kendskab til både stedet og til nazisternes metoder i udryddelseslejrene. Flertallet af fangerne i de andre udryddelseslejre blev myrdet, og derfra eksisterer kun ganske få vidnesbyrd.

Ankomst og selektion i Auschwitz

Det er en grum velkomst, der venter de nyankomne jødiske fanger i Auschwitz. Vagttårne, bevæbnede soldater og hunde på rampen. Fangerne gennes fra de overfyldte kreaturvogne og ud på perronen, hvor mænd bliver adskilt fra kvinder og børn. Herefter gennemgår de den såkaldte *selektion*, dvs. en udvælgelsesproces, hvor SS-officerer eller læger sorterer dem efter deres fysiske fremtoning. For SS handler det om at udskille de arbejdsdygtige fanger, der skal optages i lejren, og sende resten til gaskamrene. Agi Geva er 14 år ved ankomsten:

“Selektion. Jeg havde aldrig kendt det ord. Jeg havde aldrig drømt om, at mit liv ville afhænge af det. Jeg havde aldrig forestillet mig, at nogen en dag blot ved at kigge på mig ville have magten til at bestemme, om jeg skulle leve eller dø – og at bare ved en hånds bevægelse, der peger i den retning, jeg skulle bevæge mig, ville min skæbne blive bestemt.”

Som hovedregel bliver nyankomne jøder kategoriseret som uarbejdsdygtige, hvis de er under

16 år. Det samme gælder kvinder med børn, samt ældre og personer med handicap. Der kan dog være andre kriterier for udvælgelsen, for eksempel at fanger udpeges til medicinske forsøg. Det sker også, at hele transporter sen-

des direkte til gaskamrene. Det kan skyldes, at lejren har nået maksimum kapacitet, og at der ikke er brug for flere arbejdende fanger. Kun cirka 20 procent af de nyankomne bliver optaget i lejren. De øvrige bliver myrdet.

■ 'Selektion' på rampen i Auschwitz, 1944.

KILDE 30

“Vi vidste ikke, hvilken vej der var bedst”

”De jog alle ud af vognene, skilte kvinder og børnene fra mændene og gav os ordrer til at stille op i rækker med fem i hver. En efter en skulle vi gå forbi lejlægen, der foretog selektionen. Han og andre tyskere sorterede os. Alle måtte gå forbi ham. Han stod med en stok i den ene hånd og pegede: venstre, højre. Han sagde ikke et ord, pegede bare den ene eller den anden vej med stokken. Vi vidste ikke, hvilken vej der var bedst.”

Shlomo Dragon (1922-2001) om ankomsten til Auschwitz, 1942.

Arbejdsspørgsmål

1. Er det en første- eller andenhåndskilde, og hvilken betydning har det?
2. Hvad fortæller kilden om fangernes oplevelse af ankomst og selektion?
3. Hvilke problemstillinger kan kilden bruges til at belyse?

■ Kvinder og børn på vej til et af gaskamrene i Auschwitz, 1944.

Arbejdsdygtige fanger

For fanger, der udvælges til arbejde, forlænges livet i gennemsnit med tre måneder, før de bukker under for sult, sygdomme, mishandling eller vilkårlige henrettelser. I de lejre, der har dobbelt funktion, Auschwitz og Majdanek, lever og arbejder fangerne som naboer til gaskamre og krematorier. I 1944 er 18-årige Rita Weiss nyankommet fange. På rampen er hun blevet vurderet arbejdsdygtig:

“En af medfangerne træder ind, og vi spørger hende: ‘Er det rigtigt, at vi kommer til at møde med vores forældre og familie i weekenden?’ ‘Ha, ha ha,’ svarer hun, ‘hvem har fortalt jer det? Forældre, familie – har I set de skorstene dér? Kan I se røgen? De er allerede i himlen.’ ‘Hvad taler du om, er du skør?’ siger vi. Hun fortsætter: ‘Kan I ikke lugte brændt kød? De brænder mennesker! Jeg er ikke skør. Forstår I ikke, hvilket sted I er kommet til?’”

Til gaskamrene

Tilbage på rampen bliver de fanger, der er vurderet uarbejdsdygtige, informeret om, at de er ankommet til en arbejdslejr, og at de skal i bad, før de kan blive indlemmet i lejren. Ya’akov Silberberg, en tidligere fange, skildrer forløbet:

“Som regel opdagede de ingenting. Måske var der nogle få af dem, der så forskellige tegn på, at der var noget galt, men lige indtil det sidste troede de fleste af dem ikke, at de skulle myrdes. Tyskerne narrede dem til den bitre ende! En SS-mand (...) stillede sig foran dem ude på gårdspladsen, lige før de skulle ind i bygningen, og han sagde altid: ‘Skynd jer nu at få det overstået. Der vanker kaffe og kage, når I er færdige.’”

Wejen til gaskamrene er også beskrevet af Rudolf Höss, som var tysk kommandant i Auschwitz:

“Jeg har også bemærket kvinder, der anede eller vidste, hvad der ventede dem, og alligevel formåede at skæmte [lave sjov med] med deres børn og snakke sødt til dem, mens angsten for døden stod malet i deres øjne. En kvinde trådte engang, da hun kom forbi, tæt hen til mig, og idet hun pegede på sine fire børn, der pænt holdt hinanden i hænderne for at hjælpe de mindste over ujævnhederne i terrænet, hviskede hun: ‘Hvordan kan I få jer selv til at dræbe disse skønne og kære børn? Har I da slet ikke hjerte i livet?’”

Døden i gaskammeret

Udryddelsesprocessen i gaskamrene er beskrevet af Rudolf Vrba og Alfréd Wetzler, to tjekkoslovakiske fanger, der formåede at flygte fra Auschwitz:

“De ulyksalige ofre bliver ført ind i salen, hvor de får besked på at klæde sig af. For at fuldende fiktionen om, at de skal bade, får hver person udleveret et håndklæde og lille stykke sæbe af to mænd i hvide kitler. Så bliver de fyldt ind i gaskammeret i så store antal, at der selvfølgelig

kun er plads til at stå oprejst. For at stuve så mange mennesker sammen på denne begrænsede plads bliver der ofte affyret skud, som får dem i den anden ende til at presse sig endnu tættere sammen. Når alle er indenfor, bliver de tunge døre lukket. Så er der en kort pause, formentlig for at lade rumtemperaturen nå op på et bestemt niveau, og så klatrer SS-mænd med gasmasker op på taget, åbner lemmene og ryster et pulverpræparat ud af nogle blikdåser.”

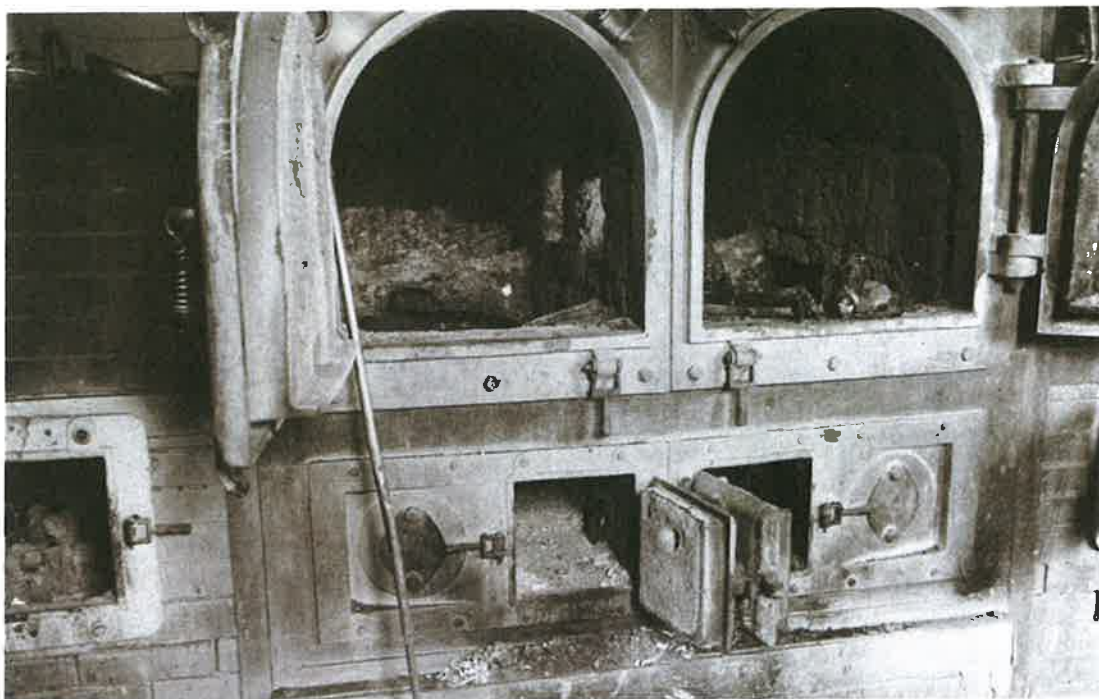
Det er gasarten Zyklon B, der bliver ledt ind i rummet, hvilket kvæler fangerne. Efter cirka en halv time kan gaskammeret ventileres. Alle er døde.

Sonderkommando – gaskamrenes jødiske arbejdsmænd

Inde i gaskammeret er ofrene døde. Når der er luftet ud, kommer den såkaldte Sonderkommando ind. Sonder er tysk for sær eller special, og Sonderkommandoet er navnet på den gruppe jødiske fanger, der tvinges til at arbejde i og omkring gaskamrene. Deres opgave er blandt andet at trække ligene ud af

■ Gaskammer i Auschwitz.

■ Efter gasningen blev ofrenes lig brændt i store krematorieovne.

gaskammeret og brænde dem i krematorier. Inden ligene brændes, får kvinderne barberet håret af, og alle bliver tjekket for guldtænder. Håret skal genanvendes i tekstilindustrien til fremstilling af blandt andet stof og tæpper, og guldet bliver smeltet om. Det er også fanger fra Sonderkommandoet, der afhenter ofrenes tøj og efterladte ejendele, som sorteres og sendes til Tyskland. Sidst gør Sonderkommandoet rent i gaskammeret. Når de er færdige, er der klar til næste gruppe ofre. Sådan fortsætter arbejdet, dag og nat.

Ya'akov Silberberg er 24 år, da han bliver udtaget til Sonderkommandoet:

“Det var forfærdeligt (...) Det store, lange rum, hvor folk skulle klæde sig nøgne, var fyldt med lig, stablet helt op til loftet. De lignede ikke længere mennesker, de var opsvulmede og helt sorte.”

Af de andre fanger får Silberberg at vide, at han vil vænne sig til arbejdet, men han nægter at

tro det: “Hvordan kan man vænne sig til det? Jeg er jo kun et menneske!” Men for de fleste sker der faktisk en gradvis tilvænning, selvom Sonderkommandomedlemmerne generelt er påvirket af afmagt, frygt og samvittigheds-kvaler. Mange overvejer selvmord, og nogle gør alvor af det. Som fangegruppe overlever de ikke længe. Fordi de har indgående kendskab til massedrabene, bliver de holdt så isoleret som muligt, og der bliver løbende lavet udskiftninger, hvor medlemmer sendes i gaskamrene, og nye kommer til.

“Sender billeder af Birkenau, der viser fanger sendt til gaskamre”

Jødeudryddelserne i Auschwitz når den højeste intensitet i foråret 1944. På syv uger ankommer omkring 440.000 ungarske jøder, hvoraf størstedelen dræbes i gaskamrene med det samme. Det høje antal nyankomne lægger stort pres på kapaciteten. Der bliver simpelthen dræbt flere mennesker, end krematorierne kan brænde, og

■ Afbænding af lig bag et af krematorierne i Auschwitz i sommeren 1944. Fotoet er taget i hemmelighed af en fange i Sonderkommandoet, og er et af de eneste fotografier, der viser ofrene fra gaskamrene.

HVOR MANGE JØDER BLIVER MYRDET I UDRYDDELSSESLEJRENE?

Nazisterne dræber omkring tre millioner jøder i de seks udryddelseslejre. Det kan ikke lade sig gøre at fastslå det nøjagtige antal ofre, fordi nazisterne registrerer antallet af kreatur- og godsvogne, der afgår og ankommer i lejrene – og ikke antal jøder, der bliver gasset. Men minimum 250.000-350.000 myrdes i Majdanek, 172.000 i Chelmo og over 1 million i Auschwitz. I Betzec, Sobibor og Treblinka bliver tilsammen over 1,5 millioner mennesker myrdet. I tilgift til jøder bliver også hundredtusindvis af romaer og sovjetiske krigsfanger dræbt.

ovnene bryder sammen under den enorme belastning. SS-personalet beordrer Sonderkommandoet til at grave gruber, dvs. store huller, bag et af krematorierne, hvor ligene bliver slæbt ud og brændt. Den situation tager en Sonderkommandofange i hemmelighed fotos af. Den polske modstandsbevægelse smugler efterfølgende filmrullen ud af lejren i en tandpastatube. Følgende besked medfølger:

“Haster. Send to ruller film så hurtigt som muligt. Har mulighed for at tage billeder. Sender billeder af Birkenau, der viser fanger sendt til gaskamre. Et billede viser en af gruberne, hvor ligene blev brændt, fordi krematorierne ikke kunne nå at brænde alle ligene. Ligene i forgrunden venter på at blive kastet i ilden. Et andet billede viser et af de steder i skoven, hvor folk klæder sig af, før de ’bader’ – som de fik at vide – og derefter går til gaskamrene. Send filmrulle, så hurtigt du kan.”

KILDE 31

“Man mister evnen til at føle”

“Et menneske vænner sig til den slags, som om det ikke findes. Og vi blev til robotter. Et menneske kan tilmed sætte sig oven på en bunke lig og spise uden at føle noget som helst, som om han overhovedet ikke er omgivet af døde kroppe (...) Man mister evnen til at føle. Ligene havde ikke længere nogen betydning for mig. Efterhånden holdt jeg op med at føle noget som helst ved synet af dem. Jeg betragtede dem ikke længere som menneskelige kroppe”.

Ya'akov Silberberg (født 1918), tidligere fange og medlem af Sonderkommando.

Arbejdsspørgsmål

1. Hvem er kildens afsender/modtager, og hvad er budskabet?
2. Sammenlign kilden med de andre Ya'akov Silberberg-citater på s. 120. Hvad er der sket med ham i den mellemliggende periode?
3. Efter krigen er Sonderkommando-medlemmerne fra nogle sider blevet kritiseret for at have medvirket til drabsprocessen. Andre har fremhævet, at de selv var fanger, der ikke kunne have hjulpet ofrene. Diskutér, hvordan Sonderkommandoets handlinger kan og bør vurderes i eftertiden. Inddrag aktørbegreberne fra boksen s. 18 samt Lawrence Langers begreb om en verden af umulige valg.

EN VERDEN AF UMULIGE VALG

Ifølge den amerikanske Holocaustforsker Lawrence Langer var de jødiske fanger i lejrene placeret i så ufattelige situationer og under så ubegribelige vilkår, at deres handlinger ikke kan vurderes gennem den samme moralske linse, som nutiden bruger til at vurdere menneskelig adfærd.

Ifølge Langer var de almindelige normer og regler sat ud af kraft under Holocaust, og de jødiske fanger befandt sig i en verden af umulige valg – *a world of choiceless choices*. Det gjaldt især fangerne i Sonderkommando, der for selv at overleve måtte medvirke ved deres medfangers død.

Menneskeforsøg

Udryddelserne er kulminationen på nazisternes ambition om at beskytte den 'ariske races' renhed. Men der foregår også andre aktiviteter, der skal realisere den ambition. Flere lejre udvikler sig til arenaer for radikale menneskeforsøg. Fordi fangernes liv ikke regnes for noget, har læger og forskere ubegrænset adgang til forsøgspersoner og kan gennemføre medicinske forsøg, hvor almindelige videnskabetiske hensyn tilsidesættes.

I Auschwitz udføres blandt andet forsøg på tvillingepar, fanger med pukkelryg, dværgvækst eller svær overvægt. SS-lægen Josef Mengele står i spidsen for mange forsøg, og undertiden møder han selv op på rampen, når transporter ankommer. I menneskemylderet holder han ud kig efter egnede forsøgspersoner. I sit laboratorium i lejren udfører han pseudovidenskabelige

HOLOCAUST SOM ET PRODUKT AF DET MODERNE SAMFUND

Ifølge den polsk-britiske sociolog Zygmunt Bauman kunne Holocaust ikke lade sig gøre uden den industrielle produktionsform og effektive samlebåndskultur. Bauman forklarer den systematiske masseudryddelse som en slags skyggeside af det moderne samfund. "Holocaust er så afgørende for vores forståelse af den moderne bureaukratiske rationaliseringsmåde (...) fordi den minder os om, hvor formel og etisk blind bureaukratiets stræben efter effektivitet er".

Bauman peger på, at alle processer i det moderne samfund er splittet op i små sekvenser, som i sig selv er rationelle, men som den enkelte medarbejder ikke nødvendigvis kan overskue konsekvensen af – eller i øvrigt interesserer sig for. I tilfældet med Holocaust var det for eksempel embedsmænd, der udarbejdede køreplanerne for togene. Det var togførere, der transporterede jøder til udryddelseslejre. På rampen blev fangerne 'selekteret' af lejrens mandskab, og SS-officerer indførte gas i gaskamrene. Ifølge Bauman var hver enkelt handling i sig selv rationel, fordi det er rationelt at udføre sit arbejde. Men tilsammen blev handlingerne til jødeudryddelserne.

Baumans pointe er, at indretningen af det moderne samfund gør alle handlinger rationelle, uanset om slutproduktet er etisk eller ej. På den måde kunne den enkelte medarbejder ved jernbanerne eller i kz-lejren altså godt være ansporet af pligtopfyldenhed og viljen til gøre sit arbejde godt, uden at han i øvrigt stillede spørgsmål stegnet ved jobbet indhold eller var motiveret af had mod jøder. Ifølge Bauman er det uhyggelige ved Holocaust derfor ikke, at alle kunne have været blandt ofrene. Det uhyggelige er, at alle kunne have været blandt gerningsmændene.

forsøg for at levere beviser for nazismens racebiologiske forestillinger. Rapporter fra Mengeles forsøg fortæller blandt andet om operationer uden bedøvelse, amputation af raske lemmer, fjernelse af organer, forsøg på kønsskifteoperationer og sammensyning af tvillinger.

OPGAVE

Anvend teorien om folkedrabets ti stadier

Se figuren med folkedrabets ti stadier først i dette kapitel og undersøg, hvorfor hændelser og begivenheder i kapitlet hører til dette stadie. Begrund svaret med nedslag i den historiske udvikling.

Læs eventuelt om stadieteorien i kapitel 3.

TIDSLINJE

1945-1960

Den intentionalistiske skole sætter fokus på de ledende nazister

1960-1990

Den funktionalistiske skole sætter fokus på 'skrivebordsmorderne'

1961

Retssagen mod Adolf Eichmann i Jerusalem
Stanley Milgrams lydighedsforsøg

1963

Hannah Arendt og "det ondes banalitet"

1992

Christopher Brownings »Ordinary Men« sætter fokus på dådsnære gerningsmænd

I 1930'ERNE bor Gisela og Phillip Kozower og deres tre børn i Berlin. Ægteparret er tyske jøder, og da Hitler kommer til magten, ændrer deres tilværelse sig radikalt. Som advokat mister Phillip Kozower sit job, og i 1935 fratages begge forældrene stemmeretten. Fra september 1941 skal familien bære den gule stjerne, og i 1942, da familiens yngste barn er spæd, deporteres de alle til kz-lejren Theresienstadt i det tyskbesatte Tjekkosllovakiet. Tilbage i Berlin bliver deres efterladte ejendele konfiskeret af de tyske myndigheder, og deres lejlighed genudlejet. Efter halvandet år i Theresienstadt bliver Phillip, Gisela, Eva, Alice og Uri Kozower deporteret til Auschwitz. Straks efter ankomsten bliver de alle fem myrdet i gaskammeret.

Familien Kozower er ofre for nazisterne folkedrab, som er en forbrydelse mod menneskeheden. Men det er også en forbrydelse af menneskeheden, for det er altid mennesker, der slår ihjel. Og i den kæde af handlinger, der fører familien fra lejligheden i Berlin til gaskammeret i Auschwitz, er der mange medvirkende. Grundlaget for at diskriminere familien var Nürnberglovene. De blev udtænkt af den politiske ledelse i NSDAP, og formuleret på skrift af embedsmænd i ministerierne og siden håndhævet af myndighederne. Den tyske ordensmagt var involveret i arrestationen af familien. Og da de blev deporteret fra Berlin, var det medarbejdere i transportministeriet, der lagde køreplanen, og togpersonale, som sikrede, at toget afgik til tiden. Da familien ankom til Auschwitz, vurderede SS-personale dem som uarbejdsdygtige. Og da de alle fem stod nøgne inde i gaskammeret, kastede en SS-officer gasdåser med Zyklon B ind i gaskammeret. Det var gassen, der kvalte familien, men hvor mange medvirkede egentlig til deres død? Hvem var

☒ Gisela og Phillip Kozower med deres ældste datter, Eva. Berlin, 1932.

gerningsmændene under Holocaust, og hvad kan forklare deres handlinger?

Hvorfor gjorde de det?

Siden anden verdenskrigs afslutning har historikere, sociologer og psykologer diskuteret, hvorfor gerningsmændene medvirkede til jødeudryddelserne. Var de voldspsykopater drevet af had? Eller var de almindelige mennesker, der befandt sig i ualmindelige situationer, hvor grænsen for, hvordan man behandlede andre mennesker, hele tiden rykkede sig? Studier af gerningsmændene har givet indsigt, men ingen endegyldige svar. Tre forskellige teoretiske forklaringer – eller *skoler*, som det bliver kaldt – giver hver deres bud på, hvordan Holocaust kunne ske, og hvorfor gerningsmændene handlede, som de gjorde.

FORKLARING 1:

Den intentionalistiske skole – Hitler planlagde folkedrab

I de tidlige efterkrigsår var det meste af Europa ramt af chokket over krigen og jødeudryddelserne, og de første årtier gik med undersøgelser af, hvad der overhovedet var sket. Fokus var

især på gerningsmænd som Hitler og andre ledende medlemmer af NSDAP. Altså dem, der beordrede udryddelserne, men som ikke personligt deltog i drabene. Der herskede i perioden en udbredt forestilling om, at Hitler igangsatte folkedrab ud fra en detaljeret plan, der var lagt længe før krigen. Nürnberglovene, deportationerne og udryddelseslejrene blev opfattet som en naturlig konsekvens af nazismen som ideologi. Fordi denne forklaringsmodel lægger vægt på intentionen, altså hensigten om at dræbe jøderne, har den fået navnet *intentionalismen*.

Intentionalisternes forestillinger om gerningsmændene under Holocaust blev grundlagt ved retsopgøret i Nürnberg. Her var det først og fremmest de ledende nazister samt dele af SS og Gestapo, der blev retsforfulgt. De store institutioner som militæret samt ordens- og kriminalpolitiet blev ikke i første omgang anklaget. Derfor stod den politiske ledelse tilbage som folkedrabets primære bødler.

FORKLARING 2:

Den funktionalistiske skole – skrivebordsmorderne

I 1960'erne blev intentionalisternes forståelse af gerningsmænd udfordret af en ny teori, der afviste ideen om, at Hitler fra begyndelsen havde haft en klar plan om at udrydde jøderne. Nok havde han haft til mål at drive dem ud af det tyske samfund – og faktisk helt ud af Tyskland – men ikke nødvendigvis ved at myrde dem. Den nye teori blev kaldt *funktionalismen*, fordi den lagde vægt på embedsværkets rolle og funktion. Ifølge funktionalisterne var embedsmænd, dvs. statens administrative personale, den egentlige drivkraft i Holocaust, og gerningsmændene var såkaldte skrivebordsmordere. Det var for eksempel ansatte i ministerier, styrelser og nazistiske organisationer, som administrerede folkedrab uden selv at få blod på hænderne. Funktionalisterne fokuserede

■ Ifølge den intentionalistiske skole havde Adolf Hitler igangsat folkedrabt på jøderne ud fra en plan lagt før krigen.

de på niveauerne under Hitler, fordi initiativer til restriktioner, deportationer og gasninger blev taget af hans underordnede i et bureaukratisk system, der belønnede jødeforfølgelser. Det var eksempelvis embedsmænd, der var involveret i formuleringen og udmøntningen af Nürnberglovene. De stod også for registreringen af, hvor den jødiske befolkning boede, og for at beslaglægge værdier og ejendele, når familierne var deporteret. Embedsmænd var desuden ansvarlige for den administrative del af lejrsystemet: De udfyldte relevante papirer, når fanger skulle deporteres eller overføres fra lejr til lejr, og de udarbejdede køreplaner for deportationer. Det var også dem, der bestilte mere gas, når gaskamrene var løbet tør.

Radikalisering af det tyske samfund

Holocaust skulle ifølge funktionalisterne forstås som et resultat af en diskriminerende politik, der gradvist udviklede sig til forfølgelse og udryddelse. Radikaliseringen skete langsomt og næsten organisk, så tyskerne

vænnede sig til øget brutalitet mod jøderne. På den måde blev antijødiske tiltag gradvis værre og værre, uden at den tyske befolkning på noget tidspunkt aktivt besluttede at medvirke til folkedrab. Embedsmændene havde, ifølge funktionalisterne, en forventning om, at de gjorde det rette, når de medvirkede til diskrimination og overgreb. De gjorde det, de mente systemet forventede af dem. Der findes ikke præcise opgørelser over antallet af tyske embedsmænd, der medvirkede til folkedrabt, men det anslås til mange tusinde.

■ Adolf Eichmann var SS-officer med det administrative ansvar for deportationen af millioner af jøder til kz- og udryddelseslejre. For funktionalisterne var Eichmann indbegrebet af 'skrivebordsmorder'.

FORKLARING 3:

De dådsnære gerningsmænd

I 1990'erne tog synet på gerningsmænd igen en drejning, da fagfolk begyndte at interessere sig for gruppen af såkaldte dådsnære gerningsmænd. Det var dem, der begik 'dåden', altså forbrydelsen. De medvirkede personligt ved nedskydninger af jøder eller de gjorde tjeneste i lejrene. Det nye fokus blev især fremført af den amerikanske historiker Christopher Browning.

I bogen »Ordinary Men« (1992) undersøgte han, hvad der motiverede de tyske mænd i politienheden Reservepolitibataljon 101 til at deltage i massenedskydninger af jøder under krigen. De cirka 500 mand i bataljonen var i starten af 1940'erne blevet udskrevet til tjeneste i det besatte Polen, fordi de var for gamle til at blive sendt til fronten. De var såkaldte reservister, altså civile, som genindkaldes til tjeneste. Gruppen kom fra Hamborg i Nordtyskland, der havde ry for at være en af de mindst nazificerede byer i Tyskland. Flertallet af dem var almindelige familiefædre, der ikke tidligere havde været i krig og aldrig før havde slået ihjel. Ikke desto mindre deltog de i nedskydninger af

38.000 jøder i perioden 1941-1943. Derudover medvirkede de til deportationer af omkring 45.000 jøder til udryddelseslejren Treblinka.

Gerningsmænd eller almindelige mænd?

Browning udpeger flere årsager til, at mændene i Reservepolitibataljon 101 blev gerningsmænd. For det første havde krigen haft en brutaliserende effekt, og i løbet af tjenesten oplevede mændene en gradvis afstumpning. De vænnede sig med andre ord til at slå ihjel. For det andet var lydighed en faktor. Mennesker har, ifølge Browning, en tendens til at adlyde ordrer fra folk højere oppe i hierarkiet -- selv når ordren påfører andre mennesker smerte. For det tredje havde gruppepres, korpsånd og konformitet, altså det at tilpasse sig en situation, også betydning. Medlemmerne af Reservepolitibataljon 101 fik mulighed for at sige nej til at deltage i nedskydningerne, men det var et fåtal, der tog imod den. Browning giver følgende forklaring: Selv om flertallet af mændene følte afsky ved drabshandlingerne, ville ingen af dem ses som kujoner eller svage. Ved afhøringer efter krigen forklarede de, at de oplevede det som

illojalt over for gruppen at nægte at deltage. Fordi hvis de modsatte sig, skulle en kammerat overtage opgaven.

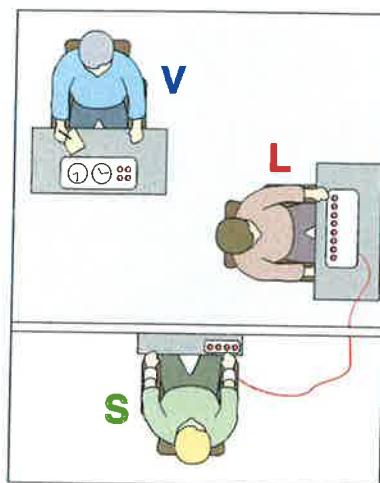
■ Vagter i Auschwitz. De seneste årtier har historikerne fokuseret på de 'dådsnære' gerningsmænd, dvs. dem der udførte folkedrab. Eksempelvis personalet i lejrene og medlemmer af Einsatzgrupper.

Et spørgsmål om lydighed?

Browning var inspireret af et psykologisk eksperiment, der blev udført i USA i 1961. Her undersøgte den amerikanske socialpsykolog Stanley Milgram i hvilken grad mennesker kan bringes til at begå grusomme handlinger, hvis en autoritet beordrer det. Milgram ville finde en forklaring på, hvorfor befolkninger i autoritære regimer som Nazityskland accepterede at deltage i grusomhed og overgreb uden at gøre oprør. I eksperimentet målte han, hvor meget smerte almindelige mennesker var villige til at påføre andre, hvis ordren kom fra en autoritet. Resultatet var opsigtsvækkende. Det viste, at to ud af tre forsøgspersoner var villige til at give den maksimale strømstyrke på 450 volt, som er livstruende. Eksperimentet fik stor betydning for datidens forståelse af gerningsmænds psykologi. Det rykkede især ved forestillingen om, at alle gerningsmænd var monstre, og at Holocaust skulle være et særlig tysk eller nazistisk fænomen.

En kompleks forbrydelse og forskellige typer gerningsmænd

Diskussionen om gerningsmænd under Holocaust er stadig aktuel i dag, og der er ingen entydig forklaring på deres motiver og adfærd. Men der er kommet flere nuancer med i diskussionen: Holocaust ses ikke længere udelukkende som et resultat af Hitlers ideologi, hvor eliten var eneansvarlig. Men forbrydelsen forstås heller ikke som blot et resultat af et system, hvor ansigtsløse embedsmænd passede deres job uden selv at føle ansvar for deres handlinger. I dag forstås Holocaust – og folkedrab mere generelt – som en kompleks forbrydelse, der forudsætter en stærk elite og bred folkelig deltagelse eller opbakning. Folkedrabets og dets gerningsmænd er ikke isoleret til én del af samfundet. Derfor er fokus i dag på menneskers meget forskellige motiver til at medvirke, direkte eller indirekte, til masseudryddelse.

MILGRAMS LYDIGHEDSFORSØG

Socialpsykologen Stanley Milgram udførte sit eksperiment i 1961 på Yale Universitet i USA. Forsøgspersonerne fik oplyst, at forsøget skulle afdække den pædagogiske effekt af fysisk afstraffelse på menneskers indlæring. I eksperimentet gav forsøgspersonen en anden person stød, når vedkommende svarede forkert på et spørgsmål. I et tilstødende rum lod en skuespiller, som om han fik stød. Forsøgspersonen kunne høre, men ikke se skuespilleren. Jo flere forkerte svar der blev givet, jo højere blev strømstyrken skruet op, og forsøgspersonen kunne høre en tiltagende grad af støn, jammer og bønner om at få forsøget afbrudt. Når forsøgspersonen udtrykte modvilje mod at øge strømstyrken, beordrede den uniformerede forsøgsleder, at eksperimentet skulle fortsættes. Resultatet kom bag på alle, inklusive Milgram selv. Fordi en autoritet beordrede det, var flertallet af forsøgspersonerne villige til at øge strømstyrken til et niveau, der kan slå et menneske ihjel.